

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра церковної історії

Магістерська робота

Церковно-релігійна діяльність українського політв'язня
Івана Гея

Студент 6-го курсу: Маркіян Кузьмич

Науковий керівник: о. Тарас Бублик

кандидат історичних наук

Львів 2019

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧНИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.	10
1.1. «Возз'єднавчий період» в історії Української Греко-Католицької Церкви.....	10
1.2. Дитинство та юність Івана Геля: вплив родини на формування його світогляду.	18
1.3. Український дисидентський рух 1960-х – 1980-х років, як один із ключових елементів національно-визвольної боротьби	24
РОЗДІЛ II. ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГЕЛЯ В 1960 – 1980-Х РОКАХ	28
2.1. Початок правозахисної діяльності Івана Геля	28
2.2. Діяльність українського шістдесятника Івана Геля в період першого ув'язнення.....	32
2.3. Період другого ув'язнення Івана Геля: кримінальна справа «Блок»	44
РОЗДІЛ III. РОЛЬ ІВАНА ГЕЛЯ В БОРОТБІ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	53
3.1. Іван Гель як лідер руху за легалізацію УГКЦ: початок діяльності в Комітеті захисту Української Католицької Церкви	53
3.2. Завершення боротьби за легалізацію УГКЦ.....	64
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	79
ДОДАТКИ	89
ІЛЮСТРАЦІЇ	92

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

АІЩ – Архів Інституту Історії Церкви

Арк. – аркуш

буд. – будинок

вул. – вулиця

ГДА СБУ – Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України

ГКЦ – Греко-Католицька Церква

год. – годин

КзУКЦ – Комітет захисту Української Католицької Церкви

КК УРСР – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки

м. – місто

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ - Народного комісаріату державної безпеки

НТШ – Наукового товариства ім. Шевченка

о. – отець

ОУН - Організації Українських Націоналістів

п. – пан

р. – рік

РМ УРСР – Рада Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки

РПЦ – Російська Православна Церква

рр. – роки

с. – село

СБ ОУН – Служби Безпеки Організації Українських Націоналістів

св. – святого

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – століття

США – Сполучені Штати Америки

т. – том

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

УКЦ – Українська Католицька Церква

УНДО – Українське націонал-демократичне об'єднання

УНКДБ – Управління народного комісаріату державної безпеки

УПА – Українська Повстанська Армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

хв. – хвилини

ЧСВВ – Чин Святого Василя Великого

ВСТУП

У другій половині ХХ століття український визвольний рух набирає новий формат діяльності, від радикального – збройного протистояння, до поміркованого – політичного, використовуючи «слово», як зброю у боротьбі з тоталітаризмом. Процес протесту 1960 – 1980-х років втілюється у новостворених рухах протидії, таких, як дисидентство та шістдесятництво. До цих течій опору, переважно входили представники творчої інтелігенції, яка відстоювала духовні цінності, що стояли на захисті людської та національної гідності, а також прагнення демократизації «країни Рад». Саме в цей період відбувається поділ в опозиційному русі, на тих, хто схиляється до більш ліберальних кроків щодо системи, і на ти, хто притримується мирного, але водночас «радикального» протистояння, без компромісів із тоталітарною владою. Саме ця друга вітка опору, на думку багатьох істориків, стає певним «генетичним кодом», який в майбутньому відіграв важливу роль у легалізації Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) та досягненні незалежності України. Феноменом такого процесу виступає явище, яке отримало назву «організація без організації». Оскільки відсутність лідера та організаційних структур впродовж декількох десятиліть існування руху можна вважати чимось особливим та унікальним. Діяльність руху залежала від людей «одинаків», які кидали виклик безцеремонній та всемогутній радянській системі. Одним з таких борців проти атеїстичної-комуністичної держави, був довголітній політв'язень Іван Гель.

Актуальність теми: полягає у можливості представити проблематику впливу політичних діячів, опозиційних до радянської влади, на церковно-релігійне життя в Західній Україні. Беручи до уваги постать Івана Геля, як мирянина греко-католика, можна говорити про роль та участь мирян у боротьбі за легалізацію УГКЦ і за свободу віросповідання.

Оригінальністю цієї праці є те, що дослідження правозахисного руху в контексті церковної історії у другій половині ХХ ст. приводить до аналізу

доволі дискусійного питання про поєднання руху за легалізацію з національно-політичною боротьбою за незалежність України наприкінці 1980-х років. Чимало дослідників, з середовища Російської Православної Церкви (далі РПЦ), до сих пір вважають легалізацію УГКЦ суто політичним явищем, справою рук українських націоналістів. Тому вивчення ролі Івана Геля в русі за легалізацію УГКЦ може показати абсурдність і тенденційність аналогічних тверджень.

У 2019 році греко-католики святкували 30-ліття легалізації Церкви і тому подібні теми є цікавими та важливими. Також ще живе чимало безпосередніх учасників цих подій та за останні роки було відкрито для дослідників чимало архівних матеріалів, ще не давно засекречених. На такій джерельній базі можна більш об'єктивно довести твердження про важливу роль, яку відіграли миряни у легалізації УГКЦ. Тому **наукова новизна** отриманих результатів дослідження полягала саме у вивченні, на прикладі діяльності Івана Геля, проблематики мирянського правозахисного руху в контексті існування Церкви в підпільних умовах існування та боротьбі її представників за легальний статус в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі СРСР).

Метою праці є аналіз постаті Івана Геля в контексті його церковно-політичної діяльності.

Завдання:

1. проаналізувати церковно-релігійну ситуацію в другій половині ХХ ст. на території Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі УРСР);
2. представити біографічні дані Івана Геля та формування його національно-політичного та церковно-політичного світогляду;
3. представити особливості дисидентського руху;
4. висвітлити початок правозахисної діяльності Івана Геля;
5. розкрити особливості репресій радянської влади стосовно Івана Геля та його діяльність в період першого та другого ув'язнення;
6. охарактеризувати діяльність політв'язня Івана Геля на посаді голови Комітету захисту Української Католицької Церкви у справі легалізації УГКЦ;

Об'єктом дослідження виступає постать українського політв'язня Івана Геля.

Предметом дослідження є церковно-релігійна діяльність політв'язня Івана Геля.

Хронологічні рамки охоплюють роки життя політв'язня Івана Геля (1937 – 2011 рр.).

Географічні межі дослідження охоплюватимуть територію колишньої СРСР.

У праці буде використано такі **методи**: комплексного аналізу, синтезу, метод інтерв'ю, дослідницький, узагальнення, хронологічно-описовий та метод усної історії.

Використана література: важливими джерелами для написання цієї праці стали неопубліковані документи. Зокрема, було опрацьовано дві кримінальні справи з Архіву Управління Служби безпеки України в Львівській області (колишній архів Комітету Державної Безпеки УРСР), а саме: *Уголовное дело № 115 (справа П-26250 в 4-ох томах)*, це справа першого періоду арешту, яку відкрили на Івана Геля органи безпеки 24 серпня 1965 року та *Уголовное дело № 205 (справа П-26251 в 4-ох томах)* – другого періоду ув'язнення, розпочата 12 січня 1972 року. Ці справи написані російською мовою, подекуди незрозумілим почерком та з багатьма граматичними помилками. Наступним важливим неопублікованим джерелом є рукописна стаття Івана Геля під назвою *Проект «Україна 60-х рр. ХХ ст.: дисидентський рух чи національно-визвольна боротьба?»* – з перших уст, яка знаходиться у Національному музеї-меморіалі пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», у фонді «Іван Гель». Основною тематикою статті було представити суть національно-визвольної боротьби у другій половині ХХ ст. Частково фрагменти цієї статті знаходяться в Інтернет ресурсі.

Важливим опублікованим джерелом в праці є збірник *Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви*. Сюди увійшли 4 випуски часопису «Християнський голос»,

інформаційний бюлетень Комітету захисту УКЦ, який вдавалося передавати на Захід. Серед діаспори він поширювався завдяки редакції «Вісті з Риму». Також на сторінках «Український вісник. Захальний журнал з України» (виданий в 1970 в Балтиморі) можна ознайомитися з працями українських правозахисників, які друкувалися в самвидаві.

Також в роботі було використано інтерв'ю Івана Геля. У першому випадку – це інтерв'ю Вахтанга Кіпіані та Василя Овсієнка під назвою *Іван Андрійович Гель*, в якому політв'язень робить історичний екскурс, розповідаючи про своє життя, від юних років, коли він формується, як опозиційний борець і до часу легалізації УГКЦ. Це інтерв'ю зберігається в приватному архіві дочки Івана Геля – Оксани Гель. Фрагментами воно опубліковане в Інтернет ресурсі. Друге інтерв'ю з Іваном Гелем – з Архіву Інституту історії Церкви (інтерв'юєр Тарас Бублик). Воно тематичне і присвячене постаті митрополита Володимира Стернюка, хоча в ньому чимало загальної інформації про рух за легалізацію УГКЦ та Комітет захисту УКЦ.

У дослідженні були використані праці самого Івана Геля. По-перше, це його книга *Грані культури*, яка написана в період другого ув'язнення і видана у Лондоні 1984 році під псевдонімом Степан Говерля. Праця вміщує три основні статті автора, а саме: «Грані культури», «Дисидентство» та «Дерево національних задач», в яких аналізується становище української нації. Іншою важливою монографією є *Виклик системі: український визвольний рух другої половині ХХ століття*, в якій автор описує становище руху інакодумців в УРСР. Працю Іван Гель писав впродовж свого життя і вийшла після смерті автора, завдяки старанням рідних та праці Ірини Єзерської, яка упорядкувала та підготувала її до друку. Вже хрестоматійною про постать Івана Геля можна вважати монографію Тараса Батенка *Я постаю, отже, я існую...*, у якій автор висвітлив увесь період життя політв'язня Івана Геля. Також у дослідженні були використані наукові праці та статті сучасних дослідників з проблематики національно-визвольного руху в другій половині ХХ ст., а саме, Володимира В'ятровича (монографія *Історія з грифом «Секретно». Українське відлуння*

Празької весни; стаття *Самвидав під прицілом КГБ*), Ярослава Секо (статті *Львівське середовище шістдесятників* та *Арешт 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством*), Ірини Єзерської (стаття *Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті*), Олега Бажана (стаття *Спецоперація КДБ УРСР “Блок”*: розробка, хід, наслідки) та інші.

Структура роботи. Робота написана за хронологічним принципом та складається із вступу, списку скорочень, трьох розділів, висновків, джерел та літератури, додатків та ілюстрацій.

У першому розділі, який має назву *«Релігійно-політична ситуація на території Галичини в другій половині ХХ ст.»* розглянемо «возз'єднавчий період» в історії Греко-Католицької Церкви, який привів її до офіційної ліквідації на псевдособорі 1946 році. Окрім цього, розглянемо біографічні дані періоду формування Івана Геля. А також представимо дисидентський рух, як один із проявів національно-визвольної боротьби.

У другому розділі під назвою *«Правозахисна діяльність Івана Геля»* представимо встановлення та діяльність Івана Геля як опозиційного діяча. Розглянемо процеси двох кримінальних справ, першого ув'язнення (1965 – 1968 рр.), а також період другого ув'язнення (1972 – 1987 рр.).

У третьому розділі, який має назву *«Боротьба за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви»* описуватиметься процес діяльності Комітету захисту Української Католицької Церкви, на чолі із довголітнім політв'язнем Іваном Гелем. Аналізуватиметься процес легалізації під призвою діяльності мирянського руху. Висвітлюватиметься процес виходу Церкви із підпілля.

РОЗДІЛ І.

РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЧИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

1.1. «Возз'єднавчий період» в історії Української Греко-Католицької Церкви

Час другої половини ХХ століття приніс нові виклики для УГКЦ¹, випробовуючи її на витривалість ціною людських життів. Впродовж Другої Світової війни духовенство та вірні перебували під тиском двох окупаційних режимів: більшовицького та нацистського. У другій половині 1944-го року на території Галичини встановилася радянська влада, яка на відміну від часу першої більшовицької окупації (1939 – 1941 років), відразу не втручалася в церковне життя. Це в подальшому привело до певної неготовності протидіяти репресивній системі². Таке затишшя утворило якусь ілюзія початку нової ери у відносинах між Греко-Католицькою Церквою (далі ГКЦ) та державою³.

До початку Другої Світової війни УГКЦ налічувала 5 єпархій, у яких числилося 3 тисячі священників та 600 ієромонахів, 3040 парафіяльних спільнот, 4440 церков та каплиць; 195 монастирів, у яких числилося 1100 монахинь та 500 монахів⁴. Це духовенство представляло велику силу українського християнства, що тим самим творило загрозу Радянській владі, оскільки формувало духовну стійкість, яка часто проявлялася, як патріотизм⁵. Станом на 5 квітня 1945 року у Львівській архієпархії нараховувалось 1084 священників, 94 студентів Богословської Академії, 94 семінаристи, 230 учнів малої семінарії, 17 учнів школи редемптористів на Збоїськах, 13 чоловічих і 13 жіночих монастирів, а також 34 монаших доми сестер служебниць⁶.

² Б.БОЦЮРКІВ, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, Львів: Український Католицький Університет 2005, 88.

³ Б.БОЦЮРКІВ, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 206.

⁴ І.НАГАЄВСЬКИЙ, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, Нью-Йорк: Товариство Священників Св.Андрея 1972, 4.

⁵ І.НАГАЄВСЬКИЙ, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, 4.

⁶ Б.БОЦЮРКІВ, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 98.

Впродовж 4-11 лютого 1945 року відбулась Ялтинська конференція, яка надала Радянському Союзу особливого статусу, підтвердивши його легітимну діяльність на території Західної України (відкидаючи і не враховуючи факт насильницького захоплення цих територій)⁷. Передумови, які стримували сталінський уряд до активних дій проти ГКЦ, були вже не актуальними і не могли стримати зазіхання режиму, тому останні події, а саме конференція і перемога у війні, розв'язують руки Йосипу Сталіну у боротьбі з «ідеалістичною та містичною ідеологією» Греко-Католицької Церкви та партизанського руху Об'єднання Українських Націоналістів (долі ОУН) та Української Повстанської Армії (далі УПА)⁸. Тому більшовики вирішують знищити Церкву в силовий спосіб⁹. Очевидно, що і швидше лунали закиди діячів комуністичної партії проти ГКЦ та діяльності «служителів культу»¹⁰, що вони поширюють свою діяльність на молодь, виховуючи в неї антикомуністичні погляди, а тим самим дестабілізують Радянську державу¹¹. Підтвердження знаходимо у архівних документах під грифом «совершенно секретно», у яких Управління Народного комісаріату державної безпеки (далі використовується скорочення УНКДБ), звинувачує духовенство і активних вірних греко-католиків у боротьбі проти Росії і Радянського Союзу¹².

В свою чергу, керівництво Радянського Союзу на чолі з Сталіним, пов'язували український визвольний рух і ГКЦ. Розуміли, що знищуючи дві сфери спротиву радянській владі, здобудуть можливість вільно «радянізувати» населення окупованих територій. План по ліквідації ГКЦ готувався від початку Другої Світової війни, за яким органи розробили оперативну справу під назвою «Ходячие», в яку попали керівники Греко-Католицької Церкви, а саме

⁷ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 88.

⁸ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 88.

⁹ Ю.ФЕДОРІВ, *Історія Церкви в Україні*, Люблін: 1991, 313.

¹⁰ «Служителями культу» – називали священників, які звершували богослужіння чи уділяли Таїнства.

¹¹ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 87.

¹² В. СЕРГІЙЧУК, *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, т.1, Київ:2006, 10.

митрополит Андрей Шептицький, єпископи Іван Бучко, Микита Будка та інші, приблизно 50 осіб¹³.

Очевидність перемоги Країни Рад над Третім Рейхом усунула ті останні перешкоди, що змушували Кремль демонструвати толерантне ставлення до УГКЦ. Особливо після того, як влада зрозуміла, що самого впливу Церкви замало, аби змусити повстанців скласти зброю.¹⁴

Тому не виникає сумнівів, що доля греко-католиків була передбачувана. 15 березня 1945 року Георгій Карпов надіслав Й. Сталіну, В. Молотову і Л. Берії документ під назвою «Інструкція № 58»¹⁵. Документ містив ряд завдань, які мали за мету боротися з Католицькою Церквою, зокрема, був розроблений план по ліквідації ГКЦ. А саме: зорганізувати у Львові православну єпархію; в середині Церкви створити ініціативну групу із греко-католицьких священників, які оголосили б про розрив з Ватиканом і перехід на православ'я¹⁶.

Згодом, 9 квітня 1945 року у газеті «Вільна Україна» була надрукована стаття Ярослава Галана¹⁷. У памфлеті акцентується увага шкідливій ролі унії в житті українського народу та на особі митрополита Андрея Шептицького, як такого, що співпрацював з ворогами радянської влади – фашистами та українськими націоналістами¹⁸.

«Унія, - заявляє Я.Галан,- мала стати в руках шляхти панацією на всі її болячки, вона повинна була вгасити ненависть православних до своїх католицьких гнобителів, її завданням було розбити єдність і дружбу російського та українського народів, вона відкрила, нарешті, шлях до ополячення впертих і незламних русинів»¹⁹

В свою чергу, наступник митрополита Андрея, Йосип Сліпий, побоюючись арешту, скликав єпископів Никиту Будку і Миколая Чарнецького, протоігумена отців редemptористів Йосифа де Вохта і архімандрита Климентія

¹³ В.СЕРГІЙЧУК, *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, т.1, 67

¹⁴ Б.БОЦЮРКІВ, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 89.

¹⁵ Б.БОЦЮРКІВ, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 90.

¹⁶ П.КАГУЙ, «Діяльність Української Греко-Католицької Церкви на теренах України у 1946 – 1990 роках» // *Катакомбна Церква* / ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич та ін., Львів: Львівський музей історії релігії «Логос» 2009, 34.

¹⁷ Ярослав Галан – це псевдонім, справжнє ім'я автора Володимир Росович. Діяльність автора полягала у боротьбі з українським та польським націоналізмом, а також із американськими, німецькими та англійськими імперіалістами, в свою чергу відстоюючи дружбу між російським та українськими народами. Виступає прихильником комуністичної ідеї. Історію ГКЦ, вважає історією зради, народу. П. ФРАНКО, *Репресоване духовенство УГКЦ*, видання 2, Львів: 2008, 466. // В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, Полтава: ТВО «АСМІ» 2002, 32.

¹⁸ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 43

¹⁹ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 41.

Шептицького та передав у випадку свого арешту правонаступність, іменуючи їх на адміністраторів Церкви²⁰. План ліквідації Церкви почав приводитися в дію. Про це свідчать події 11-12 квітня 1945 року, а саме арешт єпископату на чолі з митрополитом Йосипом Сліпим (було заарештовано у Львові єпископів-помічників Никиту Будку та Миколая Чарнецького, у Станіславові єпископа-ординарія Григорія Хомишина та його помічника Івана Лятишевського), а також кілька десятків представників вищого духовенства²¹. Митрополит Йосиф згадує, що опісля його ув'язнення почалась страшна паніка у колах вірних і духовенства ГКЦ²². Прокуратурою УРСР проведено ретельні обшуки у затриманих єпископів і священників та вилучено документи, що на думку спецслужб мали свідчити про зв'язки з німецько-фашистськими окупантами, антирадянську пропаганду та діяльність у міжвоєнний період та час Другої світової війни²³.

Ще однією із причин до арешту, була причетність до створення дивізії СС «Галичина». Почалась масова зачистка керівного греко-католицького духовенства, оскільки Церква без ієрархії існувати довгий період не може²⁴. Станом на 21 квітня 1945 року органами Народного комісаріату державної безпеки (далі НКДБ) у Львівській області заарештовано 33 особи: митрополит, 2 єпископи, 20 священників, 2 деканів, 3 семінаристів і 5 мирян²⁵.

Поряд з репресивними заходами проти вищого духовенства ГКЦ відбувається утворення Ініціативної групи, яка згодом ініціювала процес «возз'єднання» ГКЦ і РПЦ²⁶. У 1945 відбулося призначення службами НКДБ на уряд адміністратора Львівської архієпархії о. Гавриїла Костельника. В часі першої більшовицької окупації, о. Гавриїлу було запропоновано очолити

²⁰ Й.Сліпий, *Спомини* / ред. Іван Дацько, Марія Гаряча, Львів – Рим: Український Католицький Університет 2014, 156.

²¹ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 82.

²² Й.Сліпий, *Спомини*, 158.

²³ В. СЕРГІЙЧУК, *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, т.1, 468 – 479.

²⁴ Ю.ФЕДОРІВ, *Історія Церкви в Україні*, 313.

²⁵ Б.БОЦЮРКІВ, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 100.

²⁶ М. ЛАГОДИЧ, «Роль о.Гавриїла Костельника у створенні «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з православною» та підготовці Львівського собору 1946 року» // *Гуманітарний вісник*, серія: Історія науки, число 21, випуск 5, Черкаси: ЧДТУ 2014, 62.

антикатолицький рух «Геть від Риму», але зважаючи на авторитет митрополита Андрея, він не піддався на провокації. Однак вже в квітні 1945 року о. Костельник погодився очолити рух за возз'єднання²⁷. До складу Ініціативної групи входили: Гавриїл Костельник, Михайло Мельник (представник Перемиської єпархії), Антоній Пельвецький (представник Станіславівської єпархії), дозвіл на діяльність, група отримала від вищого радянського керівництва²⁸. 28 травня 1945 року члени Групи написали два документи, про що доповідав Хрущов Сталіну:

Під час перебування у Москві, я інформував Вас про виконану роботу з розладу уніатської церкви і переходу уніатського духовенства до православної церкви. В результаті проведеної роботи з числа уніатського духовенства утворилась «ініціативна група». Ця група надіслала на адресу Раднаркому УРСР наступні документи: 1. Лист до Ради Народних Комісарів про становище греко-католицької церкви в Західній Україні. 2. Лист «Ініціативної групи» до всього духовенства греко-католицької церкви. Цей документ вони надішлють духовенству після того, як ми дозволимо існування «Ініціативної Групи»²⁹.

Текст першого документа розкривав критичну ситуацію в Церкві, акцентувалася увага на аргументі, що Рим «упосліджував» ГКЦ, бо прагнув асимілювати її з латинською³⁰. Уніатська Церква засуджується, оскільки являється пережитком минулого, а в часі народного об'єднання, повинна існувати єдина матірня Православна Церква, яка подолає безвладдя та дезорганізацію суспільства³¹. У тексті другого документу (який написано в тому самому дусі, що звернення до Ради Народних Комісарів), звучить повідомлення духовенства і вірних про створення Ініціативної групи, для уможливлення об'єднавчого процесу між ГКЦ та РПЦ, метою, якого є виведення нашої Церкви із безладдя і безвладдя, в якому вона опинилася³².

Перед радянським керівництвом постає нове завдання, що полягає в узаконенні процесу розриву зв'язків ГКЦ з Апостольським престолом та

²⁷ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 106.

²⁸ І.НАГАЄВСЬКИЙ, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, 9.

²⁹ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 109. // В.СЕРГІЙЧУК, *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, 748 – 754.

³⁰ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 109.

³¹ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 110.

³² І.НАГАЄВСЬКИЙ, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, 7.

приєднання до РПЦ³³. У квітні 1945 року у львівських газетах було надруковано пастирське звернення патріарха Московського і всієї Русі Алексія (Сіманського). Звернення пропущено через редакцію вищого партійного керівництва, до якої входили В. Молотов і Г. Карпов. У ньому засуджувалася приналежність греко-католиків до Ватикану, прийняття католицької догматики, яка очорнює чистоту древнього вселенського православ'я, а також діяльність митрополита Андрія Шептицького³⁴. Головною ціллю цього звернення було представити католицизм як вчення непритаманне для українців, яким властиве лише православ'я. Також цим посланням автори прагнули дестабілізувати греко-католицьке духовенство та вірних, звинувачуючи у співпраці з німецькими окупантами³⁵.

Члени Ініціативної групи призвали духовенство розірвати зв'язки із Католицькою Церквою. Фактично представники Групи виконували вказівки представників спецслужб, які фактично керували їхніми діями³⁶. У доповіді Карпова вищому керівництву ішлося, що з метою підризу ГКЦ, на єпископа Львівсько-Тернопільського призначено і хіротонізовано Михайла Федоровича Оксіюка³⁷, який отримав ім'я Макарій, його завдання полягало у наданні допомоги Ініціативній групі в проведенні «возз'єднання» ГКЦ з РПЦ³⁸. В свою чергу діяльність Ініціативної групи, яка керувалася наказами Народного комісаріату внутрішніх справ (далі НКВС), викликала спротив в середовищі греко-католицьких священників. Вони 1 липня 1945 року написали скаргу, у якій засудили Ініціативну групу та просили звільнити арештоване духовенство³⁹. Цей акт невдоволення свідчив про моральну силу духовенства ГКЦ, та те, що вона не змирилася із ліквідаційним процесом⁴⁰.

³³ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 90.

³⁴ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 82.

³⁵ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 82.

³⁶ В. СЕРГІЙЧУК, *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, 10.

³⁷ Макарій Оксіюк – єпископ Львівський і Тернопільський (1945 – 1951), до висвячення на єпископа мав ім'я Михайло Федорович Оксіюк. І. МЕЛЬНИК, «Львівський собор – спроба ліквідації УГКЦ» // сайт: *Збруч*, 7 березня 2016, <<https://zbruc.eu/node/48628>> (дата звернення: 25 вересня 2019).

³⁸ Б.Боцюрків, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 103.

³⁹ СЕРГІЙЧУК, *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, т.2, Київ:2006, 20 – 28.

⁴⁰ Ю.ФЕДОРІВ, *Історія Церкви в Україні*, 313.

План ліквідації ГКЦ через «возз'єднання» з РПЦ, почав розроблятися ще в час першої більшовицької окупації, але його реалізувати не вдалося. Із другою окупацією Галичини більшовиками, в липні 1944 року, можливість такого «возз'єднання» набирає все більших шансів⁴¹. «Атеїстичний режим відверто застосовував сили для нав'язування греко-католикам Російської Православної Церкви, тим самим він позбавив її легітимності в очах віруючих та зробив ще більш залежною від державного захисту»⁴².

За наказом вищого державного керівництва Ініціативна група скликала собор у Львові (місце проведення – собор святого Юра) на 8-10 березня 1946 року. В перший день собору був відслужений Молебень, на якому було присутні 216 священників, 19 мирян та представники московського патріарха Алексія, а саме єпископ Тернопільський та Львівський – Макарій (Оксіюк), єпископ Мукачівський – Нестор (Сидорук) та митрофорний протоєрей Костянтин Ружицький, та недавно возз'єднані і висвячені єпископи, колишні греко-католицькі священники Антон Пельвецький та Михайло Мельник⁴³. Основним було звернення о. Гавриїла Костельника «По великому шляху», в якому йшлося про відмову від Берестейської унії 1596 р., відчуження від Ватикану, який «стояв на боці кривавого фашизму» та приєднання до Московського патріархату⁴⁴. В часі проведення другого дня собору, була відслужена Божественна Літургія, яку очолили православні владика та учасники Ініціативної групи. Чин «возсоєдинения» довершив на Святій Літургії владика Макарій, згодом виголосив догматичну та дисциплінарну доповідь о. Гавриїл Костельник, проінформувавши про зміни, викликані рішеннями собору⁴⁵. 10 березня 1946 р. в неділю православ'я була відслужена

⁴¹ В. СЕРГІЙЧУК, *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, 7.

⁴² Б. БОЦЮРКІВ, «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946 – 1989)»// *Ковчег*, число І, Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії 1993, 123.

⁴³ І. НАГАЄВСЬКИЙ, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, 9.

⁴⁴ «1946 р., березня 8-10 – 3 постанови Львівського собору про ліквідацію Берестейської церковної історії.»// *Правда про унію*, документи і матеріали, видання друге, Львів: Каменярь 1968, 366.

⁴⁵ І. НАГАЄВСЬКИЙ, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, 9.

Свята Літургія, яку очолив екзарх Йоан (Соколовський) та інші єпископи, після якої зведено під примусом духовенство відпустили по домівках⁴⁶.

Внаслідок репресивного тиску радянських властей УГКЦ офіційно «припинила своє існування» на неканонічному Львівському соборі 8-10 березня 1946 року шляхом «воз'єднання» з РПЦ, а всі греко-католицькі єпископи на чолі з митрополитом Йосифом Сліпим були арештовані і згодом засуджені до різних термінів ув'язнення⁴⁷.

Не можливо визнати канонічність Львівського собору 1946 року, оскільки легітимність собору згідно церковної традиції полягає у присутності єпископату. Тому собор, який відбувається проти волі ієрарха не є канонічним собором, до якого Церква не повинна прислухатися⁴⁸. Це зібрання відбулося з волі Ініціативної групи. На момент проведення собору Антоній Пельвецький та Михайл Мельник вже перейшли на православ'я і прийняли хіротонію, яку уділив православний митрополит Йоан. Їх присутність вже як православних єпископів лише ще більше підкреслює неканонічність цього собору⁴⁹.

У часі проведення «возз'єднавчого» собору радянське керівництво і РПЦ не зустріли масового невдоволення із сторони підпільного руху опору. Але вже після собору 1946 року, націоналістичне підпілля видало ультиматум до духовенства, яке підтримало перехід на РПЦ. Чимало священиків у тих обставинах були готові визнати недійсність рішень собору і повернутися до ГКЦ⁵⁰. Однак український визвольний рух зазнав поразки і церковні структури ГКЦ після 1946 року, були остаточно ліквідовані. Однак греко-католикам вдалося діяти в умовах репресій і заборон, а боротьба за незалежну державу перейшла у інший вимір, суспільно-політичний та культурний.

⁴⁶ І.НАГАЄВСЬКИЙ, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, 10.

⁴⁷ Т.БУБЛИК, «Історія виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпільних умов існування: інтерв'ю з учасниками боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква* / ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич та ін., Львів: Львівський музей історії релігії «Логос» 2009, 60.

⁴⁸ Ю.ФЕДОРІВ, *Історія Церкви в Україні*, 315.

⁴⁹ Б.БОЦЮРКІВ, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, 137.

⁵⁰ Б.БОЦЮРКІВ, «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946 – 1989)» // *Ковчег*, число І, Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії 1993, 124.

1.2. Дитинство та юність Івана Геля: вплив родини на формування його світогляду.

Період ХХ століття охарактеризувався безперестанною боротьбою українського народу за свою незалежність, дивлячись у минуле можна лише із подивом спостерігати, як на хвилі загаслого одного визвольного руху, постає вже інший, наповнений новими ентузіастами за свободу Церкви і Держави⁵¹. Припускати перспективу такого відродження в певну історичну епоху, можна лише із врахуванням чинників, які творять цей процес, одними з яких, виступає Церква, яка є духовним ядром національного духу⁵². Іншим важливим чинником виступає нація, яка творить державу. З цього випливає, що державотворчий процес на території Галичини, полягав у діяльності політично свідомих родин таких, як: Шухевичі, Шашкевичі, Барвінські, Колос, Окуневські, Левицькі і ще багато інших, до таких патріотичних родин, входила родина Гель⁵³.

Народився Іван Гель 17 липня 1937 року⁵⁴ в селі Кліцко Городоцького району Львівської області, в національно свідомій родині, виховання якої вплинуло на його формування як сильної особистості: «Мої батьки – звичайні селяни, проте глибоко віруючі люди з твердими правилами життя, що базувалися на заповідях Божих, християнських цінностях, українських звичаях та патріотизмі»⁵⁵. Важливий акцент ставили на релігійності, як фундаменті усього виховання, що проявлятиметься в продовж усього його тернистого життя.

⁵¹ М.ГОРИНЬ, *Запалити свічку*, Харків: Права людини 2009, 178.

⁵² І.ГЕЛЬ, *Історія сіл Кліцка та Якимчиць*, Львів: Камеяр 2003, 13.

⁵³ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), Львів: 1999, 40.

⁵⁴ 17.07.1939р. – це дата народження, яку подає сам Гель І.А. (у своїх інтерв'ю «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко// Приватний архів Оксани Гель, 1). У метричальній книзі Комарнівського повіту: Рудки, парафія Кліцко (Центральний державний історичний архів України у Львові; ф. 201. оп. 4«а». спр. 8419, арк. 386), записано 18 липня 1937 року як день народження Геля Івана Андрійовича, 25 липня 1937 року – день у ділення Хрещення і Миропомазання. Також архівно-кримінальні справи зазначається 18 липня 1937 р., як рік народження Івана Андрійовича Геля. Додаток 2. Додатковим підтвердженням є автобіографія, яка була озвучена на допиті 22 жовтня 1965 року, Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 201.

⁵⁵ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, Львів: Часопис 2013, 9.

Батько Івана Геля – Андрій Петрович Гель (1901 – 1970 рр.), служив добровольцем в Українській Галицькій Армії (далі УГА) (у 1919 році) виконував супровід стройових загоні. Очолив керівництво товариств «Просвіта» та «Тверезість» (1930 році у с. Кліцко), що свідчило про активну громадську діяльність у селі⁵⁶. У 1950 році Андрій Гель, був арештований на 10 років, за співпрацю з підпіллям, оскільки виконував функції зв'язкового окружного провідника Служби Безпеки Організації Українських Націоналістів (далі буде використовуватися аббревіатура СБ ОУН), а також курував над районного провідника Організації Українських Націоналістів (далі ОУН) Олесея Ольхового (відомий під псевдонімом Черемха)⁵⁷. Андрій Гель підтримував підпільну діяльність українських повстанців, забезпечуючи їх продовольством та всім потрібними речами, за що отримав термін, навчав сина Івана, кажучи, що не може заборонити йому того, чим усе життя займався сам, сказано в контексті співпраці з партизанами та підпіллям⁵⁸. З 1950 р. до 1956 р. перебував у концтаборах, додому повернувся внаслідок видачі акту, за яким його не реабілітують, не амністують, а списують, як непотрібний «товар», через проблеми із здоров'ям⁵⁹. Архівно-кримінальна справа №115 першого арешту Івана Геля, містить витяг із справи № 49448 в обвинуваченні Андрія Геля, якого 22 серпня 1950 році було арештовано та 1951 році засуджено до 10 років, суворого режиму⁶⁰. У 1956 році батько повернувся із іркутських каторжних таборів, саме цей період і настанови батька виплекали у ще юного Івана патріотизм⁶¹.

Мати – Февронія Іванівна Гель (1908 - 1996 рр.), походила із родини Тершаковець, один із відомих родів на Галичині, до якого входили Григорій Тершаковець, посол до Варшавського сейму з 1928 до 1939 року від

⁵⁶ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), Львів: 1999, 41.

⁵⁷ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 1.

⁵⁸ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 10.

⁵⁹ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 4.

⁶⁰ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.2, арк.337.

⁶¹ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 10.

Українського націонал-демократичного об'єднання (далі використовуватиметься аббревіатура УНДО)⁶². Засуджений більшовиками у 1939 році через свої проукраїнські ідеали та відправлений на Колиму, де відбув 16 років ув'язнення⁶³. Ще одним із відомих постатей був Зеновій Тершаковець (син Григорія Тершаковця, відомий під псевдонімом «Федь» та «Чигирин», за спеціальністю юрист⁶⁴, що в подальшому стало прикладом для наслідування Івану Гелю), він виконував уряд крайового провідника ОУН Дрогобиччини (1944 – 1945рр.), заступником крайового провідника ОУН Карпатського краю (1945 – 1946рр.), крайовим провідником Львівщини (1946 – 1948рр.) і Командир бойової округи «Буг», третій після Романа Шухевича і Василя Кука⁶⁵. Харизматичність Зеновія Тершаковця була тою рисою, через яку його всі любили. Він організовував драмгуртки, футбольні команди, різні змагання, юнацькі загони «Сокола»⁶⁶ Андрій Тершаковець – професор української Академічної гімназії, що знаходиться у Львові, Михайло Тершаковець – професор та літературознавець (проживав в США)⁶⁷, в 25 років стає дійсним членом НТШ (Наукового товариства ім.Шевченка) за рекомендації Івана Франка⁶⁸. Дві рідні сестри Февронії Гель – Анна та Дарія Тершаковець, які вступили в монастир ЧСВВ (змінити на монаші імена: Агнета і Дам'яна)⁶⁹.

Старша сестра Ольга Гель – зв'язкова підпільного руху 1940-х років, допомагала у виробництві та розповсюдженні підпільного самвидаву, посприяла у придбанні братові друкарську машинку, на якій друкували статті⁷⁰. Сім'я Івана Геля була тим формуючим джерелом його особистості, про яке неодноразово зазначав політв'язень у своїх інтерв'ю, говорячи за моральний

⁶² Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую....*/політичний портрет Івана Геля, 41.

⁶³ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 10.

⁶⁴ Зеновій Тершаковець був магістром права Люблінського університету. Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую....*/політичний портрет Івана Геля, 43.

⁶⁵ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 10.

⁶⁶ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 5.

⁶⁷ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 10.

⁶⁸ А.МИГАЛЬ, Т.КОЛЯНДРУКА (режисер), «ІВАН ГЕЛЬ» із циклу «Українські державники», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 20 вересня 2019).

⁶⁹ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую....*/політичний портрет Івана Геля, 41.

⁷⁰ Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 12.

обов'язок відповідати її статусу борців за незалежність як держави так і Церкви⁷¹. А також говорив: «Ставши нащадком такої родини, чи міг би себе поважати, коли б не продовжив родинні традиції»⁷².

На прикладі трьох представників однієї родини яскраво проглядається еволюція визвольної боротьби галичан, перехід від парламентських методів боротьби (Григорій Таршаковець) до збройних (Зеновій Таршаковець), а згодом до мирних і безкровних, де зброя стає Слово (Іван Гель)⁷³.

Неможливо не згадати про статус, який займала сім'я Гель у тогочасному суспільстві, а саме те, що вони були матеріально забезпеченою та високо патріотичною селянською родиною⁷⁴.

Важливим етапом у формуванні світогляду юного Івана, була співпраця його сім'ї з партизанами⁷⁵: «Так, із шести чи семи років, я знав, ким буду: я буду партизаном. Байдуже, що робити: буду із «шмайсером» ходити, чи буду зв'язковим, чи кимось іншим, але з дитинства знав, що продовжу татову і вуйка Зеня справу»⁷⁶. «Хрещення» у партизани відбулося через перевірку відданості: Івану Гелю потрібно було передати таємний грипс⁷⁷. Таку перевірку йому зробили, щоб навчити зберігати таємниці, оскільки одного разу в школі під час перерви, він сперечався з однокласниками на тему, яку зброю носять партизани і не усвідомлюючи видав таємницю, що його сім'я співпрацює з підпільним проводом ОУН⁷⁸. Ця ситуація закінчилась добре, бо єдиним, хто почув цю дискусію юнаків, була вчителька, яка також співпрацювала із партизанами і

⁷¹ Іван Андрійович Гель, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / Приватний архів Оксани Гель, 2.

⁷² Рукописні спогади Івана // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 12.

⁷³ І. Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 11.

⁷⁴ Іван Андрійович Гель, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 2.

⁷⁵ Рукописні спогади Івана Геля «Проект Україна 60х рр. ХХст.: Дисидентський рух чи національно-визвольна боротьба? З перших уст» // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 12.

⁷⁶ Іван Андрійович Гель, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 4

⁷⁷ Грипс – шматок вузького маленького цигаркового паперу, УПА використовували для передачі секретної інформації, яка була закодована. Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 12.

⁷⁸ Іван Андрійович Гель, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 4.

розповіла їм. Ця подія була одною із багатьох, які дали урок для формування характеру і плекання моральних цінностей юного Івана Геля.

Освітній процес Івана Геля почався у Комарнівській середній школі, звідки у десятому класі його відрахують, через небажання вступити в комсомол⁷⁹. Це буде перша публічна промова, у якій він висловить свою націоналістичну позицію в присутності близько 200 учнів школи: «“Отут перед усіма учнями скажи, чому відмовляєшся від комсомолу”, я випалив: “бо поступити в комсомол означає зректися Бога, тата і України”»⁸⁰, саме з цього періоду він став проблемою та загрозою для радянської системи, кидаючи їй виклик, а саме гасло запозичує із науки своєї матері⁸¹. Стає тим, хто не підтримав колективізм та виступив проти творення так званої «масової людини»⁸², думки якої зводилися лише б до продукуючих та бажаних комуністичною машиною⁸³. Закінчити школу зміг на вечірньому відділенні в м. Самборі, опісля 1954 і 1959 роках зробив спробу вступити в Львівський університет на юридичний факультет, однак безрезультатно. Він був під контролем органів КГБ, які двічі змушували викладача із української мови і літератури завалювати абітурієнта Геля, роблячи усе можливе, щоб він не вступив⁸⁴. Після завершення школи з добрими оцінками, змушений іти працювати на хлібозавод у м. Самборі. Про цю роботу Іван Гель відгукувався добре, бо мав що їсти та ще й додому привозив, на відміну від попередніх років⁸⁵, а згодом у Львівський завод автотранспорту, робота було дуже тяжкою і брудною, але попри все вважав себе зобов'язаним дбати за матеріальний стан сім'ї, впродовж періоду, коли батько перебуває на засланні в

⁷⁹ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 12.

⁸⁰ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля, 43.

⁸¹ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 5.

⁸² Під терміном «масова людина» автор описує нездатність індивіда осмислити себе як окремої особистості з вивом власної думки, але приймання лише тої, яка є штучною та накинutoю.

⁸³ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 12.

⁸⁴ І.ЄЗЕРСЬКА, «Іван Гель: портрет борця. Він не любив слово “Дисидент”» // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», <<http://www.lonckoho.lviv.ua/publikatsiji/ivan-hel-portret-bortsya-vin-ne-lyubiv-slova-dysident.html>> (дата звернення: 16 жовтня 2019).

⁸⁵ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 7.

таборах⁸⁶. Повернувшись із ув'язнення Андрій Гель дає синові Іванові свій заповіт:

Ти вже великий, я в твоєму віці вже воював за Україну. Ти маєш берегти маму, бо мене відпустили не жити, мене відпустили помирати. Я мамі це не буду говорити і Олі, а ти маєш знати, бо йдеш до війська і не відомо, чи застанеш мене живим. Уся опіка над жінками має лежати на тобі⁸⁷.

Звільнення із таборового ув'язнення Андрія Геля, наповнене цинізмом, оскільки судді, які приймали рішення про звільнення батька Івана Геля додому, спочатку впевнились, що він скоро помре. Це свідчить про незмінність сталінської системи під час правління Хрущова, що і на далі відбувається силовий терор проти націоналістів, що протистояли системі⁸⁸. В 1956 – 1959 рр. Іван Гель відбув військову службу в радянській армії, а саме перший рік у Бориспільській школі т.зв. «молодших командирів», всі інші роки у частині земного радіотехнічного обслуговування літаків. Під час служби знаходить однодумців, з якими планував втекти зі служби та відправитися до Карпат для продовження національно-визвольної боротьби, але згодом була демобілізація та робота на заводі «Кінескоп»⁸⁹.

Завдяки наполегливості, Іван Гель робить третю спробу до здобуття вищої освіти, цього разу – це історичний факультет Львівського університету і ця спроба є невдалою навіть включаючи факт успішно складених іспитів, до поки не втрутився у цю справу «Ректор Українського Народу»⁹⁰ - Євгеній Лазаренко, завдяки, якому Геля, було зараховано на заочне відділення факультету⁹¹. Причиною усіх невдалих спроб вступу, були українські націоналістичні ідеї його родини, а також і його особисті, що бачимо на прикладі ситуації, коли він відмовився вступати у комсомол:

⁸⁶ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля, 43.

⁸⁷ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 8.

⁸⁸ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 11.

⁸⁹ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля, 43.

⁹⁰ «Ректор Українського Народу» - так Іван Гель назве Євгена Лазаренка за його проукраїнську діяльність та наставника молодшої генерації українців. Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля, 45.

⁹¹ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 13.

Така заява стала причиною того, що я потрапив під ковпак КГБ, не міг дуже довго здобути вищої освіти, поневірявся по різних роботах. Проте сьогодні певне, що це мене загартувало і уберегло від компромісу з окупаційним режимом. Вважаю, що найважливіше вчасно зробити правильний вибір, визначити свою життєву місію та призначення. Можливо це трохи патетично звучить, але це так⁹².

Університетське навчання відкриває нові можливості та знайомства для студента Івана Геля, розпочинається новий етап у національно-визвольній боротьбі, а саме – «дисидентство» 1960-1980 років, зброєю у якому – виступатиме «слово»⁹³. Саме в цей період відбувається зародження руху «шістдесятництва», тих, хто є інакодумцями того періоду.

1.3. Український дисидентський рух 1960-х – 1980-х років, як один із ключових елементів національно-визвольної боротьби

«Свобода народів, тобто суверенне історичне буття нації і свобода людини – це Богоданість, священне і природне право, посягання на яке є важким злочином проти людства і людини»⁹⁴. Саме цими словами політв'язень Іван Гель описав період боротьби, що увійшов в історію під назвою «дисидентський рух». Він наголосив, що окупант і завойовник приходять з метою наживи, через завоювання народу і його територій, а для утримання поневоленої нації, використовує моральний тиск та фізичний терор, винищуючи національно свідомих патріотів⁹⁵. Як наслідок і виникають рухи, метою, яких є протидія загарбникові, один із таких в СРСР був «дисидентський рух».

Важливим аспектом є терміни, якими описують цей період. Тут Іван Гель висловив своє бачення: «На мій погляд термін дисидентський рух, дисидент не є адекватним до визвольного процесу, що його успадкували і продовжили українські борці за волю і державність України у 1960-1980 роках»⁹⁶. У більшій мірі цей термін може бути науково некоректним по відношенню до борців

⁹² Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 13.

⁹³ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 13.

⁹⁴ Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 1.

⁹⁵ Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 1.

⁹⁶ Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 1.

національно-визвольного фронту⁹⁷. Гель наголошував, що «дисидентство» є настільки широким поняттям, що охоплює націоналістів, що борються за незалежність та російського шовініста, який прагне деяких, часткових зміни від влади⁹⁸. Тому це поняття не вповні відображає рух опору, і тим самим применшує його.

В перекладі слово «дисидент» (з лат. *dissidens* – незгідний) використовували для окреслення осіб, які в 1960 – 1980-х роках у Радянському союзі та інших країнах «соціалістичного табору» публічно в усній чи письмовій формі засуджували комуністичну ідеологію. Самі учасники руху не вживали слово «дисидент» для самоназви⁹⁹. Члени українського дисидентського руху в період діяльності пройшли етапи репресій радянської тоталітарної машини, зазнаючи відрахувань з університетів, звільнень з робіт, арештів, засуджень до відбувань покарань у тюрмах та таборових засланнях, тому їх належить зарахувати до борців за незалежність і державність. Для розуміння поняття «дисидентського» руху в українській реалії, періоду 1960 – 1980-х років можна використовувати термін «національно-визвольний», що буде відображати його мету¹⁰⁰. Тому під вже сформованим історичним терміном «дисидентство» розуміємо борців, які сприяли до викриття правової та етичної аморальності тоталітаризму та його агресивної психології та цілей¹⁰¹. Іван Гель окреслює локальність та мету цього руху так: «Українські, вірменські, литовські, грузинські націоналісти ставлять собі мету ліквідацію колоніального ярма, самовизначення своїх народів і утворення національних суверенних держав»¹⁰².

⁹⁷ М. МАРИНОВИЧ, *Всесвіт за колючим дротом. Спогади та роздуми дисидента*, Львів: Український Католицький Університет, 2016, 250.

⁹⁸ Інститут Історії Церкви, Неля Марцінків, *Пошук правди, справедливості та Бога: що робило людину Дисидентом в Радянській Україні*, / науковий семінар, 16 квітня 2019, <<https://www.youtube.com/watch?v=oa9eQrljqjE>>, (дата звернення: 11 жовтня 2019).

⁹⁹ В.ЛІСОВИЙ, «Дисидентський рух в Україні» // *Дисиденти. Антологія текстів*, упоряд. О.Сінченко, Д. Стус, Л.Фінберг, Київ: Дух і Літера, 2018, 501.

¹⁰⁰ Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 1.

¹⁰¹ С.ГОВЕРЛЯ, *Грані культури: політичні лекції для української молоді*, Лондон: Українська Видавнича Спілка 1984, 123.

¹⁰² С.ГОВЕРЛЯ, *Грані культури: політичні лекції для української молоді*, Лондон: Українська Видавнича Спілка 1984, 6.

Центральною метою діячів дисидентського руху стало прагнення до свободи, але внаслідок тодішньої ситуації в державі, асоціація «свободи» є можлива лише із врахуваннями понять «репресії» та «ув'язнення». Тому виникало не багато тих, хто був незгідним із політичним курсом держави, і тих, хто чинив спротив, виявляючи свою свободу слова¹⁰³. Але функціонування цієї меншості, чинить сильну протидію радянській системі.

Чисельність руху на теренах України за даними Самвидаву становила близько 600 інакодумців, ключовим факто є відсутність чіткої структури, яка б залучувала усі прошарки суспільства¹⁰⁴. Поступово «дисидентський» рух набирає політичного забарвлення, а його представники стали правозахисниками, які за свою активну діяльність піддалися репресіям. А ще пізніше відбулася боротьба на фоні релігійного протистояння, де частина правозахисників, одним із яких виступає Іван Гель, вели боротьбу за легалізацію УГКЦ. Головними представника «дисидентського» руху в УРСР у Львові були: В. Чорновіл, І. Калинець, І. Гель, С. Шабатура, М. Осадчий, натомість, київський рух представляють: І. Світличний, Є. Сверстюк, Л. Плющ, З.Франко, В. Стус¹⁰⁵. Внаслідок такої боротьби, померли такі відомі борці, як: В. Стус, В. Марченко, Ю. Литвин, О. Тихий. Ще інша частина, зазнає впливу злочинної психотерапії, яка мала на меті дестабілізувати учасників руху, тому під таку дію попадають: Й. Тереля, Л. Плющ, В. Рубан, М. Плахотнюк, М. Якубінський.¹⁰⁶ Процес арештів, який організований органами КДБ, має на меті залякати національно-свідоме населення, що продукувало стабільність державного ладу Радянського Союзу. Одним із способів прикриття арештів, стають звинувачення у співпраці дисидентів з іноземними шпигунами, під такими заходами, органи безпеки знищували можливості передачі самвидаву закордон¹⁰⁷. На цій основі було заарештовано і звинувачено у проведенні

¹⁰³ Л. ФІНБЕРГ – К. СІГОВ, *Дисиденти. Антропология текстів*, / за ред. О. Сітченка, Київ: Дух і Літера 2018, 6.

¹⁰⁴ В.В`ЯТРОВ, *Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архіву КГБ*, Львів-Київ: Наш формат історії 2011, 210.

¹⁰⁵ Г.КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*, Київ: Либідь 1995, 122.

¹⁰⁶ В.ЛІСОВИЙ, «Дисидентський рух в Україні» // *Дисиденти. Антологія текстів*, 501.

¹⁰⁷ Г.КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*, 122.

антирадянської діяльності туриста Ярослава Добуша, який прибув із Бельгії¹⁰⁸. Так, «рух опору 1960 – 1980-х років став, крім усього іншого, своєрідним генетичним кодом подій, які привели до незалежності України, а також у багатьох своїх проявах став завершенням майже вікової духовно-політичної еволюції української інтелігенції підсумком її ідейної традиції»¹⁰⁹.

Встановлення радянської влади в Західній Україні привело до зміни історичної долі населення цього регіону. Таким чином УГКЦ, яка стала національним каталізатором для Галичини, була ліквідована як небезпечна для комуністичної системи структура. Поряд з ліквідацією Церкви національно-визвольний рух зазнав поразки. Саме в цей час відбулося формування світогляду Івана Геля, який з юних літ виховувався у сім'ї, що брала активну участь у національно-визвольних змаганнях та була дотичною до переслідуваної Церкви, яка існувала в «катакомбах». Це все сприяло у його подальшому становищі, як борця за Церкву та Україну. Рух за незалежну Україну хоч і зазнав поразки, але державницькі ідеї не зникли. Він трансформувався в 1960-1980-х роках в дисидентський рух, який кинув виклик радянській системі, хоча головною зброєю його представників було слово.

¹⁰⁸ Г.КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*, 122.

¹⁰⁹ Г.КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*, 5.

РОЗДІЛ II.

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ГЕЛЯ В 1960 – 1980-Х РОКАХ

Історія українського державного та релігійно-духовного відродження 1950 – 1990-х років базувалася на діяльності національно свідомої інтелігенції та духовенства, просвітницька робота яких, була логічним продовженням безперервного етапу боротьби українців впродовж цілого ХХ ст.¹. Внаслідок цієї протидії, впливає, що думка і настрої суспільства є вагомим у ході історичних подій, оскільки інакодумці є тими, хто кидає виклик несправедливості та терору і є здатні до зміни цілої системи. Розглядаючи тоталітаризм радянської влади, в контексті періоду другої половини ХХ ст., неможливо оминати рух «шістдесятництва», діяльність якого полягала у відстоюванні правди українського народу. Терор влади проявляється у переслідуванні усього українського, а саме: мови, культури, віри та її захисників та попри все, на місці знищених з'являються ті, хто продовжують боротьбу зберігаючи самотність право на майбутнє².

2.1. Початок правозахисної діяльності Івана Геля

Період, коли значна частина інтелігенції, усвідомлювала недоліки та абсурдність радянської системи і мовчала, оскільки була залякана терористичною діяльністю Сталіна в 1940 – 1950-х роках, з'являється нова українська еліта, що прагне відстояти: українську мову, культуру, релігію, а найголовніше ідентичність і свободу³. Такий сплеск і відновлення національної боротьби виник, внаслідок послаблення тиску з боку держави, через зміну керівництва та процесу засудження культу особи Сталіна. Згодом активізувався рух «шістдесятників», які відстоювали нові суспільно-політичні ідеї, що протистоять тоталітарному колективізму, який передбачав зведення суспільства

¹ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, Львів: Часопис 2013, 8.

² Є.Федоренко, «ПЕРЕДНЄ СЛОВО», *Рух опору і самооборони в Україні*, Торонто – Нью Йорк: Молода Україна 1977, 5.

³ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 8.

до «масової людини»⁴. «Термін “шістдесятник” та “шістдесятництво” асоціювалися з певним еталоном громадської сміливості, інтелектуальної незалежності й етичної відповідальності»⁵. Але згодом термін втратив своє автентичне значення, оскільки всі охочі можуть присвоїти собі приналежність до цього руху, не дотримуючись критеріїв, що призводить до вигасання духу «шістдесятництва»⁶. Така активізація національно-культурного життя на території сучасної України, спричинило невдоволення вищого керівництва, як у Москві, так і Києві, внаслідок чого у 1954 році був створений при Раді Міністрів УРСР Комітет Державної Безпеки⁷ (далі використовується скорочення КДБ), який в період 1960-х років особливо займався питанням інакодумців⁸.

Вагомим є окреслення форм діяльності, за якими учасники руху «шістдесятників» відкидають радикальні революційні способи досягнення мети, вважаючи, що: «Революційне насильство в боротьбі з тоталітарним режимом неминуче породжує новий виток насильства над революціонерами»⁹. Представники руху відмовляються від використання зброї, зосередившись тільки на ідейній боротьбі проти радянської влади¹⁰. Про зміну методів діяльності Іван Гель пише так:

Частина найбільш готової до дій молоді прагнула творити нелегальні групи, і вже на початковій стадії стикалася з труднощами формування. Були юнаки, готові за Україну віддати життя. Проте, як знайти «ворожий об'єкт» чи живого ворога, знищивши яких, можна буде або померти, або продовжувати боротьбу? Окупант був усюди і ніде. Ворог був абстрактним. У гарнізонах, в партійних структурах, у держустановах, у міліції чи

⁴ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), Львів: 1999, 47.

⁵ І.ДЗЮБА, «Шістдесятники» // *Дисиденти. Антологія текстів*, упоряд. О.Сінченко, Д. Стус, Л.Фінберг, Київ: Дух і Літера, 2018, 512.

⁶ І.ДЗЮБА, «Шістдесятники» // *Дисиденти. Антологія текстів*, упоряд. О.Сінченко, 512.

⁷ Комітет Державної Безпеки УРСР – союзно-республіканський орган державного управління у сфері забезпечення державної безпеки при Раді Міністрів Української РСР у другій пол. 1850-х – 1980-тих роках. О.БАЖАН, «Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки» // *Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянської академії”*, серія: «Історія – науковий збірник», т. 143, Київ: ВПЦ НАУКМА 2013, 31.

⁸ О.БАЖАН, «Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки» // *Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянської академії”*, 31.

⁹ М.ГОРИНЬ, *Запалити свічку*, Харків: Права людини 2009, 178.

¹⁰ В.В'ЯТРОВ, *Історія з грифом «Секретно»*. Тасмниці українського минулого з архіву КГБ, Львів-Київ: Наш формат історії 2011, 196.

навіть КГБ працювали люди, притому багато місцевих, вести з якими збройну боротьбу було неприпустимо. А агітувати їх було ще безглуздіше. Тому листівки і зброя відпадали¹¹.

Українське шістдесятництво починалося у Києві, як культурологічна течія, але у Львові рух набирає більш радикального вигляду, діяльність якого – є продовження національно визвольної боротьби¹². Саме у Львові починається активна просвітницька діяльність Івана Геля, який вступивши в Львівський університет на історичний факультет (заочне відділення), шукав однодумців, які б підтримали його націоналістичні та релігійні позиції, закладені ще з дитинства¹³. Він розумів, що у Галичині, а особливо у Львові панують «постгеноцидні суспільні умови», що не дають відчутти населенню послаблення тиску із сторони влади, розумів відмінності сприйняття «критики культу особи Сталіна» у Києві, де це більше відчутно і в Галичині, де менше відчутно¹⁴. Підтвердженням цього є вислів, що звучав у Галичині в цей період: «Коли в Москві били по пальцям, у Києві – рубали долоні, то у Львові – різали руки»¹⁵.

Тому Іван Гель розумів важливість поступового відродження усього українського, а саме: національних пам'яток, пам'ятних дат, національної літератури, мови та правдивої історії¹⁶. Саме тому, першого листопада 1961 року на свято Всіх Святих, Гель з однодумцем Омеляном Ільчишином відвідали на Янівському кладовищі могили 602 Січових Стрільців, де випадково зустрівши старенького священика попросили відправити панахиду, на яку потрапили сотні людей, які були присутні на цвинтарі. Це була одна із перших масових зібрань організованих Гелем¹⁷. В цей рік, він познайомився із Всеволодом Байдаком, який був неофіційним керівником тодішнього руху

¹¹ Я.СЕКО, «Львівське середовище шістдесятників» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, серія «Історія», вип. 1, част. 1, Тернопіль: 2015, 88.

¹² А.МИГАЛЬ, Т.КОЛЯНДРУКА (режисер), «Іван Гель» із циклу «Українські державники», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 20 жовтня 2019).

¹³ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 47.

¹⁴ В.ДЕМ`ЯНЧУК, «Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.» // *Гілея: Науковий вісник*, серія: «Історичні науки», вип. 124, Київ: 2017, 97.

¹⁵ Я.СЕКО, «Львівське середовище шістдесятників», 90.

¹⁶ І.СЗЕРСЬКА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух*, наук. Збірник 19, Львів: 2014, 431.

¹⁷ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 11.

шістдесятників та творчої молоді у Львові, якого згодом, Гель називав своїм духовним батьком, та якого за активну діяльність у 1963 році підступно знищило КДБ¹⁸. Навколо Всеволода Байдака гуртується група однодумців, до якої входили: Євгеній Чабан, Роман Головин, Роксолана Мінко, мистецтвознавець Володимир Вітрук, студенти Іван Гель та Омелян Ільчишин¹⁹.

У 1961 році відбулася поїздка до Канева, яку організував В. Байдак, з метою вшанувати пам'ять Тараса Шевченка в день сторіччя його смерті. В ній взяло участь 100 львів'ян, серед яких був Гель²⁰. О. Ільчишин та І. Гель поставили вночі на підніжок пам'ятника Кобзаря сплетений терновий вінок, таким чином віддавши честь поету²¹. Опісля повернення до Львова в травні 1961 року Геля перший раз викликали «для профілактичної бесіди» в управління КДБ у Львівській області²². Паралельно до групи В. Байдака, діяла інша сформована навколо студента Івана Геля, до якої входили: Омелян Ільчишин, Євгеній Наконечний, Омелян Нестайко, Мар'яна Гатала та Михайло Чериба²³. Беручи до уваги останні події, «група Геля» переключила свою діяльність із культурницької на політичну, що не сприймалося частиною учасників «шістдесятницького руху»²⁴. Що свідчить про поділ руху на тих, кого цікавлять політичні і соціальні ознаки діяльності, і на тих, хто обмежується лише мистецьким аспектом²⁵.

У 1963 році Іван Гель знайомиться із Михайлом Горинем та з представниками київського шістдесятництва, а саме: Іваном Дзюбою, Іваном Світличним, Василем Симоненком, Євгеном Сверстюком, Миколою

¹⁸ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 12.

¹⁹ Я.СЕКО, «Львівське середовище шістдесятників», 89.

²⁰ В.ДЕМ'ЯНЧУК, «Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.» // *Гілея: Науковий вісник*, 97.

²¹ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003», 11.

²² Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*, /політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 48.

²³ Я.СЕКО, «Львівське середовище шістдесятників», 89.

²⁴ В.ДЕМ'ЯНЧУК, «Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.» // *Гілея: Науковий вісник*, 97.

²⁵ Я.СЕКО, «Львівське середовище шістдесятників», 91.

Вінграновським, Іваном Драчем. Діяльність, яких мала безвинний та легальний для радянської системи культурно-просвітницький характер, вони організовували зустрічі з студентами, на яких читали поезію, що згодом дозволило дати поштовх молоді до протесту режимові²⁶.

2.2. Діяльність українського шістдесятника Івана Геля в період першого ув'язнення

В період «відлиги» поживався опозиційний рух, що продукував боротьбу з владою в інформаційній сфері, через видання різного роду публікацій. Саме в цей період відбувається зародження «Самвидаву»²⁷, діяльність якого, вже не змогла знищити репресивна система Леоніда Брежнєва²⁸. Це була література, що за своїм змістом не тільки була відмінною від офіційно-дозволеної, але й характеризувалася непокірністю і незламністю духу²⁹. Саме ключовою ознакою шістдесятницького руху, стало видання «Самвидавчої» літератури, причиною такої організації виступали брак свободи слова та надмірна цензура зі сторони влади³⁰. Це своєрідна захальвна література, яка видавалася в рукописному вигляді, згодом перефотографовувалася та передавалася з рук-до-рук серед студентської молоді, а також пересилалася закордон³¹. Самвидав вмщував у собі статті в більшості націоналістичного та історичного характеру, але зустрічались і культурологічна тематика. Метою видання Самвидаву, було плекання духу свободи та вихід з-під впливу радянської влади. Похідну основу самвидавчої літератури склали твори: Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», Євгена Сверстюка «Собор у риштованні», В'ячеслава Чорновола

²⁶ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 13.

²⁷ Матеріали отримали назву «Самвидав», тому що виготовлялися в домашніх умовах, пояснення Івана Геля. Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.2, арк.91.

²⁸ В.В'ЯТРОВИЧ, «Самвидав під прицілом КГБ» // *Історія з грифом «Секретно»*, Львів: Наш формат історії 2011, 196.

²⁹ М.ГОРИНЬ, *Листи з-за ґрат*, Харківська правозахисна група, Харків: ФОЛІО 2005, 5.

³⁰ Ю.ЗАЙЦЕВ, «"Заньківчанські вечори" В'ячеслава Чорновола – політичний заповіт духовного лідера нації»// *Другі Чорнівільські читання*, Матеріали науков.конференції, упор. В.Деревінський, Тернопіль: 2014, 60.

³¹ *Український вісник. Захальвний журнал з України*, Випуск I-II, січень 1970 – травень 1970, Париж – Валтимор: Преша Українська Друкарня у Франції, Українське Видавництво Смолоскип ім.В.Симоненка 1970, 7.

«Лихо з розуму» та Валентина Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії»³². У Львові був створений у 1963 році клуб творчої молоді, що одержав назву «Пролісок», який діяв легально при відділі культурно-масової роботи міського комсомолу, головою вибрано М. Косіва та М. Гориня, діяльність організації полягала у культурницьких зібраннях, але насправді в основі було поширення і популяризація самвидаву³³. Львівські шістдесятники, налагодили мережу виготовлення та копіювання самвидавчої літератури, на що було залучено 5 друкарських машинок³⁴. Згодом, з 1970 року починається видаватися найвідоміше видання самвидаву, а саме «Український вісник»³⁵. Щодо тексту, то: «Вісник міститиме без узагальнень інформацію про порушення свободи слова й інших демократичних свобод, гарантованих Конституцією, про судові та позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності (факти шовінізму і українофобії).»³⁶

Розробляються технології передачі самвидаву закордон, один із яких полягав у перевезенні за допомогою діаспорних делегацій, які прибували в союз, а згодом повертаючись назад в діаспору забирали напрацьовані матеріали³⁷. Першим каналом передачі, який був організований в середині 1963 року братами Горинями, передано збірники статей «Вивід прав України», До якого входила особлива стаття Івана Франка «Поza межами можливого», описувалась ідеологія Української державності³⁸. Самвидавча діяльність Гориня і Геля характеризувалася органами безпеки, як така, що направлена на агітацію проти СРСР, шляхом поширення антирадянських документів з наклепницькими вигадками, опублікованими на придбаній друкарській

³² В.В'ятрович, «Самвидав під прицілом КГБ» // *Історія з грифом «Секретно»*, 196.

³³ Я.СЕКО, «Львівське середовище шістдесятників» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 91.

³⁴ Я.СЕКО, «Львівське середовище шістдесятників» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 92.

³⁵ В.В'ятрович, «Самвидав під прицілом КГБ» // *Історія з грифом «Секретно»*, 197.

³⁶ *Український вісник. Захалавний журнал з України*, Випуск I-II, січень 1970 – травень 1970, 11.

³⁷ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...* / політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 49.

³⁸ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 18.

машинці системи «Москва» серійний номер Н138595³⁹. Завдяки такій діяльності, націоналістичні матеріали стрімко ширилися і ставали популярними серед населення УРСР. Самвидав був першоджерелом поширення, текст якого, згодом популяризували через радіо «Свобода» та «Голос Америки»⁴⁰.

У вересні 1963 року відбувся другий виклик Івана Геля в управління КГБ для повторної «профілактичної бесіди»⁴¹. В його архівно-кримінальній справі знаходиться витяг, із кримінальної справи Романа Кошеліка, Євгенія Чабана та Володимира Чабана, де підсудні, а саме Євгеній Чабан на допиті⁴² заявив про діяльність націоналістично налаштованих осіб, серед яких, виокремив Геля, діяльність якого у справі названо «вредным влиянием на окружения»⁴³. Метою виклику в КДБ, було залякати молодого ентузіаста та мінімізувати його діяльність, проте до радикальніших дій не доходило, оскільки була відсутня доказова база⁴⁴. Бесіди з профілактичною метою, не давали жодного результату, оскільки із матеріалів допиту знаходимо свідчення Геля, який заявляє, що: «будучи вже сформованою людиною, мені важко було змінити свої антирадянські погляди і в результаті, я став на шлях антирадянської діяльності»⁴⁵. Такі дії працівників органів безпеки були безрезультатні, оскільки в березні і в травні 1964 року Геля викликають на повторні бесіди, на яких він вів себе, за словами працівників КДБ, «нещиро» і свої дії та антирадянські націоналістичні погляди не відкинув⁴⁶. За цей період працівники КДБ зібрали на Івана Геля ціле дос'є, яке містило ватман із розписаним родоводом, на якому було виділено червоним імена і прізвища усіх, хто

³⁹ «Справи Ярослава Геврича, Івана Геля, Ярослави Менкуш»// *Українська інтелігенція під судом УГБ: матеріали з процесів В.Чорновола, М.Масютка, М.Озерного та ін.*, Нью-Йорк: Сучасність 1970, 164.

⁴⁰ М.ГОРИНЬ, *Листи з-за ґрат*, Харківська правозахисна група, 6.

⁴¹ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 48.

⁴² Архів Управління Служби безпеки України (далі – УСБУ) Львівської області, Справа П-26250, т.2, арк. 324.

⁴³ Архів Управління Служби безпеки України (далі – УСБУ) Львівської області, Справа П-26250, т.1, арк. 9.

⁴⁴ В.ДЕМ`ЯНЧУК, «Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.» // *Гілея: Науковий вісник*, 97.

⁴⁵ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 279.

⁴⁶ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 10.

протидіяв системі. Саме таким чином слідчий Гальський⁴⁷ ще більше утвердив Івана у важливості боротьби, йдучи слідами своєї патріотичної сім'ї⁴⁸. Метою виклику було залякати молодого учасника культурологічного руху та руху опору, натомість відбулася певна мотиваційна зустріч, яка додала відваги у боротьбі проти радянського тоталітаризму.

Серед числа шістдесятників Іван Гель і Михайло Горинь, відрізнялися своїми націоналістичними поглядами, закладеними ще з дитинства: «Вони бачили свою мету не в реформуванні радянської системи в конституційних рамках, а в боротьбі за державність України і знищенні антилюдської тоталітарної імперії»⁴⁹. Саме така діяльність викликала зацікавлення державних органів безпеки і як наслідок:

9 августа 1965 года УКГБ при СМ УССР по Львовской области было возбуждено уголовное дело № 107 по факту изготовления и распространения в городе Львове антисоветских документов, т.е. по признакам преступления, предусмотренного ст. 62 УК УССР. В процессе следствия по делу были арестованы и привлечены к уголовной ответственности ГОРИНЬ М.Н., ГОРИНЬ Б.Н., ГЕЛЬ И.А., МЕНКУШ Я.М. и другие (всего 9 человек).⁵⁰

З метою детальнішого ведення кримінальної справи щодо підсудних, була видана постанова, за якою усі матеріали із справи №107, що стосувалися затриманих Івана Геля та Ярослави Менкуш зареєструвати, як окрему кримінальну справу під №115⁵¹, яку затвердили старший слідчий УКДБ при РМ УРСР в Львівській області – капітан Клименко, начальник УКДБ – полковник Н. Полудень та прокурор Львівської області Державний радник юстиції 3 класу – Б. Антоненко⁵². Відокремлення справи свідчить про активну діяльність затриманих, що вимагало ведення окремого процесу над підсудними. Із періоду

⁴⁷ К.Гальський – працівник КГБ, за фахом – психолог-методист, що вів справу Івана Геля, більше відомий під ім'ям Клим Дмитрук, написав книгу «Безбатченки». Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*, // політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 49.

⁴⁸ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 13.

⁴⁹ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 14.

⁵⁰ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. І.

⁵¹ Додаток № 1.

⁵² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. ІІ.

заснування до 1964 року органами КДБ було порушено проти 793 осіб кримінальні провадження, за так звану націоналістичну діяльність в УРСР⁵³.

У протоколі затримання вказано, що 24 серпня 1965 року у Львові о 19:30 старшим слідчим капітаном Денисовим, в присутності свідків Степана Хожинця та Василя Шевченка, був затриманий Іван Гель⁵⁴, обвинувачений у підозрі звершення злочину передбаченого ст.62 УК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) та доправлений в слідчий ізолятор УКДБ Львівської області⁵⁵. Розпочався «перший покос», саме так назвали етап перших арештів української інтелігенції органами КДБ, що свідчило про негативне ставлення влади до процесу демократизації, який впроваджували шістдесятники в країні⁵⁶. За кілька днів було заарештовано близько двох десятків українців, у відповідь масовим затриманням пролунали виступи ще вільної, на той час творчої еліти, а саме Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола та Івана Дзюби опісля прем'єри стрічки «Тіні забутих предків» режисера Сергія Параджанова 4 вересня 1965 року⁵⁷. Впродовж періоду затримання протестуючих, під час обшуків, було вилучено 900 примірників документів «антирадянського націоналістичного та ідейно шкідливого змісту» та 13 друкарських машинок, на яких виготовлялися ці документи⁵⁸. Події арештів були вагомою підставою для прискорення національного відродження, яке починалося із слабкого культурологічного руху, а в скорому часі перейняло політичне забарвлення, продукуючи нових та сильних учасників руху опору⁵⁹. Керівництво УРСР вважало діяльність

⁵³ О.БАЖАН, «Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки» // *Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянської академії”*, 31.

⁵⁴ Гель Іван Андрійович - народжений 18 липня 1937 року в с.Кліцко Городоцького району Львівської області, безпартійний, не одружений, несудимий, місце праці – Львівський електровакuumний завод (слюсар), місце проживання – м.Львів вул.Гирна буд.4.

⁵⁵ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 1.

⁵⁶ Я.СЕКО, «Арешт 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, серія «Історія», вип. 2, част. 4, Тернопіль: 2015, 57.

⁵⁷ В.В'ятрович, *Історія з грифом «Секретно». Українське відлуння Празької весни*, Львів: Наш формат історії, Часопис 2013, 516.

⁵⁸ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 15.

⁵⁹ Я.СЕКО, «Арешт 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 57.

шістдесятників таким, яке підриває із середини радянську державу та її устрій⁶⁰.

У процесі слідства над Гелем в одній із постанов датованій 31 серпня 1965 року зазначалося:

Материалами дела ГЕЛЯ И.А. достаточно изобличается в том, что он, проживая в гор. Львове, в целях подрыва Советской власти, вместе с ГОРИНЬ М.Н. и других лицах, систематически занимался изготовлением, хранением и распространением в городе Львове антисоветским националистическим документов, содержащих клеветнические измышления, прочащих советский государственный и общественный строй.⁶¹

На другий день, 25 серпня 1965 року, після затримання відбувся допит затриманого, який проводив старший слідчий Денисов. На питання слідчого про причетність до виготовлення антирадянських документів, підсудний відповів негативно, що нібито участі не брав і нічого не знає⁶².

Для збору доказової бази, видано 27 серпня 1965 року постанову, за якою органам безпеки дозволяється проведення обшуків за місцем прописки – с. Кліцко Городоцького району Львівської обл. та проживання – м. Львів вул. Гірна буд.4⁶³. На квартирі, де проживав підсудний, обшук тривав 5 год. 25 хв., було виявлено особисті документи, літературу націоналістичного, культурологічного характеру, та рукописи, один з яких починався словами: «Стан і завдання Українського визвольного руху»⁶⁴, і закінчувалися: «Отже, насамперед за демократизацію і самоврядування! Україна – республіка трударів! Хай живе суверенна Батьківщина!»⁶⁵. Були вилучені матеріали, які Івану Гелю передав Михайло Горинь, а саме: «Вивід прав України», «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство», «Відповідь матері В.Симоненка – Щербань Г.Ф.», «Україна і українська політика Москви», «Дві

⁶⁰ Я.СЕКО, «Розвиток українського шістдесятництва у 1965 – 1971 рр.» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 57.

⁶¹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 93.

⁶² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 52.

⁶³ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 13.

⁶⁴ «Стан і завдання Українського визвольного руху» - це антирадянський націоналістичний програмний документ, який Іван Гель отримав від Михайла Гориня в грудні 1964 року, з метою перефотографування, для розповсюдження та передачі закордон. І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 16.

⁶⁵ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 15.

українські енциклопедії»⁶⁶. Вміст рукописів підкреслював антирадянську діяльність, що погіршувало становище підсудного. У протоколі обшуку вказано, що усі докази із квартири були вилучені слідчими⁶⁷. Паралельно в цей день відбувся обшук за місцем прописки в с. Кліцко, в процесі якого нічого кримінального не було виявлено⁶⁸. Через декілька днів, а саме 1 вересня 1965 року, було висунуто обвинувачення підсудному Івану Гелю в злочині, передбаченого частиною I ст. 62 УК УРСР, постанову пред'явив ст. слідчий УКДБ при РМ УРСР в Львівській області – капітан Денисов⁶⁹. Вже згодом, 7 вересня 1965 року відбувся повторний обшук за місцем проживання, на якому виявлено і вилучено фотокопії рукописних та друкованих на друкарській машинці матеріалів націоналістичного, історичного характеру та «церковні листівки» із привітаннями на Різдво і Великдень, що не були виявлені впродовж першого обшуку⁷⁰. Слідство під час допиту встановило, що ці речі були передані від сестри Ольги Хорт із м. Самбора⁷¹.

З моменту затримання Івана Геля було багаторазово допитано у підозрі видачі антирадянської літератури. З моменту арешту до підсудного представлено захисника Олексія Сергієнка, який був адвокатом юридичної консультації №2 Шевченківського р-ну м. Львова⁷². Другого жовтня 1965 року, на одному із численних допиті, було встановлено системну співпрацю Геля, Гориня та Менкуш, яка полягала у виготовленні матеріалів Горинем, який передавав їх Гелю для редагування і перефотографування, а той вже у налагоджений спосіб віддавав їх Менкуш, для видруку⁷³. В числі перших антирадянських документів, надруковано Ярославою Менкуш дві статті від Михайла Гориня, а саме «Сучасний імперіалізм» та «Зауваження»⁷⁴. На допитах

⁶⁶ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 17.

⁶⁷ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 21.

⁶⁸ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 45.

⁶⁹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 94.

⁷⁰ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 35.

⁷¹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 118.

⁷² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.4, арк. 133.

⁷³ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 170.

⁷⁴ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк. 172.

від моменту арешту до листопада затриманий Гель не давав свідчень, лише стверджував відомі слідству на той момент факти, але після розмови (слідчими було організовану очну ставку між підсудними) з Горинем Богданом, було прийняте спільне рішення про надання свідчень⁷⁵. Більшість допитів справи №115⁷⁶, полягали у збиранні інформації стосовно загальної ситуації в державі. У зв'язку з масовими арештами інтелігенції, було прийняте рішення органами безпеки встановити усі можливі зв'язки між арештованими, проте такі дії викликали складність, оскільки підсудні належали до руху «шістдесятників», які не мали якої-небудь організованої структури⁷⁷, тому їхня спільна діяльність була неофіційною, що продукувало відсутність доказової бази⁷⁸.

Для досягнення цілісної доказової бази, слідством було організовано серію допитів свідків, а саме запрошено батьків, сестру та знайомих Івана Геля. Більшість з цих допитів відбулися 3 вересня 1965 року, де було допитано: сестру – Ольгу Хорт (Гель), 1930 року народження, батька – Андрія Геля, 1901 р. н. та матір – Февронію Гель, 1908 р. н.⁷⁹ Слідчі задавали питання про причетність Івана Геля до антирадянської діяльності, встановлювали ланцюжок подій від моменту приїзду на навчання до Львова, аж до арешту. Також слідчі намагалися встановити причетність Ярослави Менкуш до сім'ї Гель на, що учасники допиту відповіли негативно, із розкриттям лише загальної інформації, за яку підсудний не був би покараний⁸⁰.

В період 1964 – 1965 років Іван Гель отримав від Гориня і Мирослави Зваричевської велику кількість антирадянської літератури та документів, опублікованих закордоном, з метою обробки та розповсюдження серед свого оточення. Слідство вважало, що така діяльність була спрямована на ліквідацію

⁷⁵ В.ДЕМ`ЯНЧУК, «Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.» // *Гілея: Науковий вісник*, 98.

⁷⁶ Архівно-кримінальна справа по обвинуваченню Геля Івана Андрійовича та Менкуш Ярослави Михайлівни
⁷⁷ Неформально слідчі органів КДБ використовували термін «організація без організації». Рукописні спогади Івана Геля // Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель», 15.

⁷⁸ Я.СЕКО, «Арешт 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 63.

⁷⁹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.2, арк.169-178.

⁸⁰ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.2, арк.169-178.

радянської влади і встановлення самостійної України⁸¹. Михайло Горинь часто давав різного роду націоналістичні документи, «тезиси» Гелю, оскільки той, був одноступцем і добре перевіряв ці матеріали, що свідчило про ретельний підхід до ведення антирадянської діяльності⁸². Керуючись доказовою базою, на підставі ст. 141 КК УРСР старший слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР у Львівській обл. капітан Денисов постановив: «Притягнути Геля Івана Андрійовича, як обвинуваченого по даній справі, пред'явити йому обвинувачення в скоєнні злочину передбаченого част.1 ст. 62 і ст. 64 КК УРСР»⁸³. Постанову було оголошено 17 грудня 1965 року. На допиті, який датований 17 грудня 1965 року, підсудний Гель визнав провину⁸⁴. Відчуття перемоги слідчі отримували, коли підсудні висловлювали публічно каяття в антирадянській діяльності, таке визнання зробили: І. Герета, Д. Іващенко, М. Озерний, М. Чубатий, але в свою чергу І. Гель та Я. Менкуш визнали лише свою провину, але не «каялися»⁸⁵.

У процесі слідства, виявлено такі доказові матеріали, що виступали підтвердженням антирадянської діяльності Геля і відіграли ключову роль на суді, а саме:

- покази свідка НАКОНЕЧНОГО Е.П., який показав, що він брав від Геля Івана фотокопію книжки «Дві українські енциклопедії»;
- показами обвинуваченої по даній справі МЕНКУШ Я.М., яка зізналася, що вона в 1965 році встановила злочинний зв'язок з обвинуваченим Гель І.А. і по його дорученню займалась копіюванням і розповсюдженням антирадянських націоналістичних документів, одержавши с цією метою від нього друкарську машинку і три антирадянських документи: «Сучасний імперіалізм», «Зауваження» та «12 запитань для тих, хто вивчає суспільствознавство»;
- покази обвинувачення у іншій справі: ГОРИНЯ М.М., який показав, що він в 1964-1965 роках разом з Гель І.А. займалась проведенням антирадянської діяльності по копіюванню і розповсюдженню антирадянських і націоналістичних документів;
- та ЗВАРИЧЕВСЬКОЇ М.В., яка зізналася, що вона ознайомила Геля з антирадянським документом «З приводу процесу над Погружальським»;
- висновки криміналістичних експертів, в яких вказується, що слід папілярного візерунку на першому листі фотокопії антирадянського документу «Стан і завдання

⁸¹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк.256.

⁸² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.3, арк.5.

⁸³ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк.259.

⁸⁴ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.1, арк.275.

⁸⁵ Я.СЕКО, «Арешт 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, 65.

українського визвольного руху» залишений великим пальцем лівої руки Гель Івана до проявлення фотопаперу;

– речовими доказами, вилученими при обшуку в квартирі Гель антирадянські документи Стан і завдання українського визвольного руху» / фотокопія / та «Відповідь матері Василя Симоненка-Щербан Г:Ф.» /машинописний /.⁸⁶

Арештований Гель від самого початку розумів наслідки антирадянської діяльності, яку провадив з однодумцями, але ніщо не стримало його, оскільки це був лише один відомий на той час спосіб здобуття національної незалежності України та її народу, який перебував в процесі штучної русифікації з боку радянської влади⁸⁷. Протягом усього періоду ведення справи, підсудні перебували в слідчому ізоляторі УКДБ по Львівській області.

Судовий процес над Іваном Гелем та Ярославом Менкуш тривав 24 – 25 березня 1966 року, засідання мало «закриту» форму розгляду і велося на українській мові⁸⁸. Судова колегія складалася із: головуючого – В. Романця (заступник голови Львівського облсуду), народних засідателів – П. Шевчука та Я. Мальчинського, секретаря – Крко, прокурора – Старікова, адвокатів – Сергієнка та Маліка⁸⁹. Судова колегія розглянула справу №115 в 4-х томах, опитавши усіх свідків та надавши пояснювальне слово Івану Гелю, у якому двадцятивосьмирічний підсудний заявив, що метою його боротьби було відстоювання усього українського та протидія системі, яка не задовольняла соціальні та національні питання українців⁹⁰. Постановою суду було засуджено:

Геля Івана Андрійовича на підставі ст.ст. 64 і 62 ч.1 КК УРСР та санкції ст.62 ч.1 КК УРСР до трьох років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму, без заслання. [...] Строк відбування покарання засудженому Гелю І.А рахувати з 24 серпня 1965 року [...]. Міру запобіжного заходу до вступання вироку в законну силу відносно обох засуджених залишити попередню – тримання під вартою. На підставі ст. 93 КПК УРСР стягнути з засуджених по 55 кр. 95 коп. судових витрат в дохід держави. Речові докази: друкарську машинку «Москва» № 138595, папір та копірку конфіскувати. Вирок може бути оскаржений до Верховного Суду УРСР протягом 7 днів з дня вручення копії засудженим.⁹¹

⁸⁶ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.4, арк.142.

⁸⁷ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 17.

⁸⁸ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 60.

⁸⁹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.4, Вирок арк..1.

⁹⁰ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 60.

⁹¹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.4, Вирок арк. 3-4.

Після судового процесу засуджені Гель та Менкуш подали касаційну скаргу, у якій йшлося про те, що вони є винні та просять зменшення терміну ув'язнення, на що суддя прийняв рішення зменшити термін Менкуш, а термін Геля залишити без змін, оскільки його діяльність штовхала до злочину підсудну⁹². Термін підсудному Гелю не зменшили, але зняли причетність до ст.64 КК УРСР (організація діяльності, спрямованої на вчинення особливо небезпечних державних злочинів)⁹³.

Місце відбування ув'язнення, було село Явас, де знаходився 11-тий політтабір Мордовської АРСР (чисельність якого, була 1870 в'язнів, з яких 950 за національністю – українці)⁹⁴. В період з 1966 – 1968 роки Гель перебував у мордовських таборах, де знайомиться із однодумцями з інших республік СРСР, а саме: литовцями, латвійцями, грузинами, естонцями, а також українцями, які провадили національно-визвольну боротьбу 1940 – 1950-х років та відбували довгі терміни⁹⁵. Такий приїзд українського політв'язня, викликав «своєрідну радість» в в'язнів-українців цього табору, оскільки був свідченням, що національний-визвольний рух і надалі продовжується, що є ще ті, хто прагне незалежності України⁹⁶. Від самого початку відбування ув'язнення Іван Гель проявляв свою релігійність, кажучи: «я був по суті, один у камері, хто не приховував того, що є віруючою людиною і практикуючим греко-католиком».⁹⁷ Стійка позиція щодо віровизнання, була прикладом для багатьох в'язнів і дала можливість познайомитися та увійти в довіру до греко-католицького єпископа Василя Величковського та оо. Йосафата Каваціва та Германа Будзинського. А також викликала подив у свідків Єгови та покутників, які висловлювали пропозиції долучитися Івану Гелю до них, на що сам в'язень відповідав: «Я ж

⁹² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.4, арк..228.

⁹³ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26250, т.4, арк..230.

⁹⁴ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 62.

⁹⁵ І.ЄЗЕРЬСКА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух*, 433.

⁹⁶ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 62.

⁹⁷ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 127.

не можу переходити в іншу віру. Я – вроджений греко-католик, віра ж не міняється».⁹⁸ Вже тоді політв'язень згадує, що методи вербування у свідки Єгови, базувалися на чіткій агітації (представники ходили по двоє та були обізнані в Старому Завіті), а також задобрювали матеріальними винагородами. Перебування у таборі стимулювало Геля до самовдосконалення, через дискусії із однодумцями, що дозволило розширити світогляд. Також брав активну участь у акціях протесту, страйках, голодівках, підписання різного роду петицій, одна із яких направлена до Організації Об'єднаних Націй (далі використовується скорочення ООН) та інших міжнародних організацій, з метою висвітлити терор, що його чинить табірне керівництво⁹⁹. Знуцання адміністрації табору над політичними в'язнями в Мордовській АРСР протестувальники визначали як знущання над людською гідністю¹⁰⁰. За участь у протестах та передачі дисидентської літератури на волю, отримав 65 днів карцеру (сумарна кількість), а також три рази по три місяці сидів у камері самотності¹⁰¹. У 1967 році двічі пише звернення до Президії Верховної ради СРСР з метою скасування ст.62 КК УРСР, а судимих по цій статті вважати невинними і кваліфікувати, як політичні в'язні. У цих зверненнях висловився на захист переслідуваної та забороненої УГКЦ. Вимагав, щоб його петиції надрукували у всесоюзній газеті «Известия», але цього так і не зробили¹⁰². Іван Гель займався активною діяльністю у таборі, відстоював права в'язнів, вимагаючи у дирекції право на вільне листування з рідними, друзями, право на творчу діяльність та припинення обшуків із вилученням особистих наукових напрацювань¹⁰³. Відстоював питання про скасування примусової каторжної праці, скасування повторних судів, цілком яких, було зміна та посилення

⁹⁸ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 128.

⁹⁹ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 18.

¹⁰⁰ «Українські протести проти знущань в Мордовських таборах» // *Свобода № 49* (14 березня 1968), 1.

¹⁰¹ І.ЄЗЕРСЬКА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух*, 433.

¹⁰² І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 19.

¹⁰³ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 19.

таборового режиму, через свою діяльність зазнає знущань із сторони наглядачів табору¹⁰⁴.

В кінці терміну, була складена характеристика адміністрацією табору на ув'язненого Геля, у якій йшлося, що впродовж періоду відбування покарання, ув'язнений не відвідував заходи виховного характеру, такі як: лекції, бесіди та політичні заняття, які організовувало керівництво табору, проявляє себе високомірним, та не визнає свого злочину перед державою з чого можна зробити висновок, що на шлях виправлення не встав, та від антирадянських переконань не відмовився¹⁰⁵. Повернувся додому Іван Гель у серпні 1968 році, після відбуття терміну ув'язнення.

2.3. Період другого ув'язнення Івана Геля: кримінальна справа «Блок»

Управління табору прикладали багато зусиль, щоб інтелектуально та морально принизити в'язнів, натомість тих, яких не вдалось морально знищити, система – знищувала фізично¹⁰⁶. У випадку Івана Геля політтабір лише сприяв подальшому становленню його, як опозиційної особистості¹⁰⁷. Згодом Гель назве період першого ув'язнення таборовим університетом, підтверджуючи свої націоналістичні переконання такими словами: «Ми продовжуємо боротися за незалежність України, бо цим самим наближуємо час її здобуття»¹⁰⁸. В контексті цієї фрази розумілося боротьба за все українське: Церкву, культуру, мову, історію.

Після ув'язнення І. Гель стикнувся із проблемою працевлаштування, отримання прописки та відмовою поновлення в університеті, але все ж влаштовується перше на роботу вчителем географії та біології в Надибську

¹⁰⁴ «Справи Ярослава Геврича, Івана Геля, Ярослави Менкуш» // *Українська інтелігенція під судом УГБ: матеріали з процесів В.Чорновола, М.Масютка, М.Озерного та ін.*, 170.

¹⁰⁵ І.ЄЗЕРСЬКА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух*, 434.

¹⁰⁶ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*, /політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 66.

¹⁰⁷ А.МИГАЛЬ, Т.КОЛЯНДРУКА (режисер), «Іван Гель» із циклу «Українські державники», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 28 жовтня 2019).

¹⁰⁸ М.ГОРИНЬ, *Запалити свічку*, Харків: Права людини 2009, 179.

восьмирічну школу¹⁰⁹, а згодом техніком Самбірського управління експлуатації осушувальних систем гірських річок та продовжує національно-визвольну боротьбу¹¹⁰. Висловлював свою громадську позицію при кожній на це можливості, один із таких виступів відбувся на похороні Алли Горської, яка трагічно загинула 28 листопада 1970 року, від рук свого свекра, через побутове непорозуміння (за офіційною версією, проте інакодумці не підтримували її, а схилилися до причетності органів КДБ)¹¹¹. На самому похороні виголошувалось прощальне слово, від однодумців вбитої, які були представниками різних спільнот українського шістдесятництва. Івана Гель виголосив особливе слово, наповнене непрямих звинувачень радянського керівництва, а також наголосив, що Алла Горська була «незрадливою дочкою українського Відродження 1960-х років»¹¹².

Між першим і другим арештом Іван Гель видає 11 книг Самвидаву, які згодом поширилися серед української діаспори і друкувалися у видавництвах «Сучасність» та «Смолоскип», найвідомішими статтями, з цих книг були твори Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», Євгена Сверстюка «Собор у риштуванні», Валентина Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії», В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму», а також 5 номерів «Українського вісника»¹¹³. За таку діяльність, згодом під час слідства, працівники КДБ називали Геля Івана – «самвидавським Іваном Тиктором», а сам політв'язень наголошував на титанічній праці, яку вклали в видачу цих книг¹¹⁴. 16 листопада 1971 року розпочався новий кримінальний процес над інакодумцями, який отримав назву «Блок». До цієї справи входили кримінальні провадження, порушені проти 24 осіб, найактивніші з яких: Івана Геля, Івана Світличного,

¹⁰⁹ Архів Управління Служби безпеки України (далі – УСБУ) Львівської області, Справа – П-26251, т.1, арк.26.

¹¹⁰ І.ЄЗЕРСЬКА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух*, 434.

¹¹¹ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 79.

¹¹² *Український вісник. Захальний журнал з України*, Випуск IV, січень 1971, Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1971, 18.

¹¹³ В.В'ЯТРОВИЧ, «Самвидав під прицілом КГБ» // *Історія з грифом «Секретно»*, 196.

¹¹⁴ А.МИГАЛЬ, Т.КОЛЯНДРУКА (режисер), «Іван Гель» із циклу «Українські державники», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 28 жовтня 2019).

Івана Дзюби, Василя Стуса, Євгена Сверстюка, Зеновія Антонюка, Ірини Калинець та Богдана Гориня¹¹⁵.

В листопаді 1971 року відбулась в Москві зустріч Комітету держбезпеки при РМ СРСР та республіканських органів КДБ, на якій було прийнято план дій спрямованих на зупинення «ворожої діяльності учасників так званого демократичного руху»¹¹⁶. Внаслідок такої вказівки вищого керівництва відбувається друга хвиля арештів, під яку потрапив Іван Гель, арештований 12 січня 1972 року¹¹⁷. Про масові арешти, які відбулися у січні 1972 року повідомляють такі газети: «Радянська Україна», «Правда України» та «Вечірній Київ»¹¹⁸. Репресії та арешти цього періоду були набагато жорстокішими та масштабнішими, а ніж в 1965 – 1966 рр., а методи ведення слідчих процесів порівнювалися із методами, які використовувалися 1930-ті роки¹¹⁹.

12 січня 1972 року органами КДБ відкрито кримінальну справу П-26251 (№205), під архівним номером 75519фп, по звинуваченню І. Геля в звершенні злочину передбаченого ч. II ст. 62 УК УССР¹²⁰. Постанова про арешт Геля, була видана в контексті справи В'ячеслава Чорновола¹²¹. Згідно цього прокурор Львівської області Б.Т. Антоненко видав додаткову постанову за якою:

1. Виділити матеріали у відношенні обвинуваченого Геля Івана Андрійовича із матеріалів справи №196 в окрему кримінальну справу і прийняття до свого провадження. Слідство проводити разом зі слідчим слідчого відділення УКДБ при РМ УРСР по Житомирській області ст. лейтенант Радченко. [...].
3. Копію постанови надіслати прокурору Львівської області та 10 відділ УКДБ по Львівській області.¹²²

Підставою і мотивом арешту, виступало розповсюдження антирадянської літератури, що містила наклепницькі вигадки на радянську державу, що

¹¹⁵ В.В'ЯТРОВ, *Історія з грифом «Секретно»*. Самвидав під прицілом КГБ, 531.

¹¹⁶ О.БАЖАН, «Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки» // *Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянської академії”*, 32.

¹¹⁷ І.ЄЗЕРСЬКА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух*, 435.

¹¹⁸ Г.КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*, Київ: Либідь 1995, 123.

¹¹⁹ Г.КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*, 126.

¹²⁰ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк. 1.

¹²¹ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 92.

¹²² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк. 8-13.

передбачено, як злочин проти ст.187 КК УРСР¹²³. В процесі затримання підозрюваний Гель здійснював опір, опісля було здійснений обшук, під час якого вилучено антирадянську літературу, частина якої належала до матеріалів Самвидаву¹²⁴. Із змісту заяви Івана Геля датованої 12.01.1972 року, виходить, що постанову звинувачений підписав, із примусу, проте керуючись Конституцією СРСР і Декларацією Прав Людини, вважає дію органів КДБ незаконними і висловлює протест¹²⁵. Згодом відбулась серія обшуків у родинному селі Геля – Кліцко, де було вилучено «ідеологічно шкідливі» книги, але через те, що вони не мали відношення до справи, тому їх передано в бібліотеку ім. В. Стефаніка¹²⁶. Враховуючи факт можливої втечі від слідства та суду, була видана додаткова постанова старшим лейтенантом Радченко 14 січня 1972 року, про тримання під вартою в слідчому ізоляторі УКДБ по Львівській області, на що дали свою згоду начальники Львівського КДБ: майор В. Клименко та генерал-майор М. Полудень¹²⁷. Справу підсудного вели два слідчі УКДБ при РМ УРСР із відділення Житомирської області ст. лейтенант Радченко та Запорізької – лейтенант Крайчинський¹²⁸.

На допиті, який відбувся 14 січня 1972 року, підсудний відмовився відповідати та давати показання¹²⁹. Така ситуація повторилася на допиті 15, 18, 19, 20 січня 1972 року, де Гель відповідав сталою фразою: «В зв'язку з тим, що я відмовився брати участь у слідстві, на запитання відповідати не буду» або відповідав стриманими відповідями, які б не були такими, що кидали звинувачення на однодумців¹³⁰. 21 січня цього ж року підписав постанову про ознайомлення в обвинуваченні, проте «винним себе не визнаю» написав в друкованій постанові від руки, додавши, що його судять через відстоювання

¹²³ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк. 15.

¹²⁴ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк. 49.

¹²⁵ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк. 50.

¹²⁶ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк. 130.

¹²⁷ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк. 17.

¹²⁸ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 22.

¹²⁹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.133.

¹³⁰ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.138.

прав людини та рівноправності у національному питанні¹³¹. Свою невинність в обвинуваченні пояснює так:

Документи, які в мене були вилучені при обшуку я кваліфікую не як антирадянські, а як матеріали, що містять критику окремих недоліків в нашому житті і вимагають їх виправлення. Вилучені у мене під час обшуку документи я ні кому читати не давав, навіть своїм рідним. Я підтверджую, що 5 листопада 1970 року подарував Стефанії Шабатурі збірку «самвидання»: Микола Холодний «Крик з могили», про що свідчить мій власноручний підпис на титульному листі цієї збірки, але вважаю, що ця збірка не носить антирадянського змісту. І взагалі, ні яких документів, які носять наклепницький характер на радянський державний та суспільний лад, я не розповсюджував.¹³²

У зв'язку з тим, що підсудний Гель не співпрацював із органами КДБ, він не читав протоколів допиту і не підписував їх, тому слідчі змушені були перечитувати їх йому вголос, для дотримання процедури. Протягом слідства, обвинувачений брав на себе усю причетність до самвидавчої діяльності, з метою прикриття однодумців, приносячи себе «в жертву», оскільки розумів, що він і так є під слідством і терміну йому не оминати, але в свою чергу відкидав на допитах, те що Самвидав носить антирадянський характер¹³³. Допит 19 січня стосувався родини Світличних та їхню антирадянську діяльність, яку знов ж таки спростував підсудний¹³⁴. 9 лютого 1972 року видана постанова про проведення графічної експертизи, з метою встановлення авторства вилучених на квартирі підсудного Геля документів, постанову виніс лейтенант Крайчинський¹³⁵. Для взяття таких зразків Геля заставили переписувати деякі із статей в вручну, в присутності слідчого УКДБ. Із проведеної експертизи, були винесені висновки, а саме, що деякі із статей написані Іваном Гелем¹³⁶. З 17 лютого 1972 року Іван Гель почав підписувати протоколи допитів, оскільки почав висловлювати свої націоналістичні позиції¹³⁷. На допиті 22 лютого політв'язень Гель намагається пояснити, що діяльність, яку він веде є не наклепницькою та антидержавною, оскільки вона не містить у собі фальшивих

¹³¹ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 23.

¹³² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.145.

¹³³ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.150.

¹³⁴ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.172.

¹³⁵ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.3, арк.63.

¹³⁶ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.3, арк.79.

¹³⁷ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.179.

фактів і цим не компрометує і позбавляє честі державу, але носить лише критичний характер, в центрі якого є достовірна інформація¹³⁸. Таке пояснення і критика політичної ситуації під час допиту є підтвердженням високої політичної зрілості Івана Геля¹³⁹. Не боячись покарання Гель, продовжує висловлювати свою патріотичну позицію, критикуючи систему за її похибки, а саме на допиті 1 березня 1972 року пояснює принцип розширення прав людини та встановлення рівноправності в національних відносинах, говорячи, що деякі статті Конституції, а саме те, що належить до свободи слова, друку, зборів на практиці не виконується¹⁴⁰.

Подібно до кримінального процесу першого ув'язнення Геля, у другому проваджені також використовувалась методика збирання інформації, через проведення допитів однодумців підсудного: за якою було допитано Стефанію Шабатуру, Миколу Холодного, Григорія Чубая, Михайла Гориня, Стефанію та Юлію Красівських, Василя Стуса, а згодом сестру Ольгу Хорт та її чоловіка Михайла Хорта та інших¹⁴¹. Інформаційним видався допит Олександри Малкової, яка розповіла про причетність Геля Івана до діяльності «Самвидаву», не відкидаючи своїх націоналістичних поглядів, оскільки також співпрацювала у збереженні та розповсюдженні самвидавчої літератури, на допиті заявила: «Усвідомлюючи те, що ті документи «Самвидаву», які приносить мені І. Гель, стоять поза законом, я не могла йому відмовити в зберіганні в себе цієї літератури, бо мені подобалась, що є люди, які не згоджуються з політикою Радянської влади в національному питанні, особливо в питаннях української мови»¹⁴².

26 липня 1972 року видано постанову в.о. прокурора Львівської області старшим радником юстиції А.А. Руденком, про затвердження обвинувального висновку в кримінальній справі № 205, у відношенні Івана Геля, який

¹³⁸ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.178.

¹³⁹ І.Гель, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 23.

¹⁴⁰ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.1, арк.195.

¹⁴¹ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.2, арк.1-60.

¹⁴² Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.2, арк.96.

звинувачений у ч.2 ст.62 КК УРСР. Матеріали справи передано в суд.¹⁴³ Суд відбувся 4 серпня 1972 року у відкритій формі, на якому були присутні рідні (мати Івана Геля, сестра, дві тітки та майбутня дружина Марія), а також представники органів безпеки, які заповнили майже весь зал (одягнені в формі і цивільному) та преса¹⁴⁴. 7 серпня цього ж року підсудний Гель, був засуджений за ч.2 ст.62 КК УРСР до 10 років таборів суворого режиму та 5 років таборів, отримавши тавро «рецидивіст»¹⁴⁵. Саме на судовому засіданні в особливий спосіб проявилася його моральність та релігійне переконання. Останнє слово¹⁴⁶, яке було надане йому на суді, було своєрідним маніфестом на захист усього Українського:

Сьогоднішній процес, наслідком якого я готовий сприйняти як оцінку моїх людських якостей, та судити мене у вас немає права ні юридичного, ні морального, ні історичного. Найвищим законом і судом для мене є Бог, Україна, моя незламна і незапямована честь. Я – син України, і в своєму серці пронесу як найсвятішу ношу долю мого народу, його біль, тривогу і муки. Я жалію лише за одним: дуже мало зробив, щоб глибше і ширше порушити ці ідеї, винести їх у широкий світ України і голосом усього народу втілити в життя. І все ж я твердо вірю, що не даремно сьогодні тут, що ні тюремні ґрати, ні концтабори, навіть смерть неспроможні убити цих ідей. Вони вічні, як вічний нездоланий мій народ.¹⁴⁷

«Виступ був гострою критикою шовіністичної асиміляційної і русифікаторської політики щодо України, її народу, мови, культури, національної самобутності, засудив знищення мільйонів українців в роки Голодомору, сталінських репресій та столітніх погромів»¹⁴⁸. Іван Гель висловив протест та закликав до національного пробудження, тих кому не байдужа Українська держава:

Домінуючими постулатами багатьох росіян завжди були великодержавність і пан русизм. І сьогодні, коли, відкинувши заповіді Христа і мораль, виковані людством протягом віків, етичні поняття свободи й рівності, знову прийнято як офіційну релігію експансивний шовінізм – сьогодні страшно і трагічно звучить для України не питання «як бути?», а «бути чи не бути?». Тому кожна чесна людина, кожен хто почуває себе

¹⁴³ Архів УСБУ Львівської області, спр. П-26251, т.2, арк.285.

¹⁴⁴ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 95.

¹⁴⁵ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 24.

¹⁴⁶ ДОДАТОК № 2.

¹⁴⁷ І.ЄЗЕРЬСКА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух*, 435. / Огляди, нотатки: «Останнє слово Івана Геля» / *Сучасність* № 171 (березень 1975), 122.

¹⁴⁸ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 24.

українцем, повинен встати і рішуче заявити: ні, ми хочемо жити. Ми хочемо і будемо жити українцям за своїм способом мислення, своєю мовою, своєю національною культурою. Так треба заявити себе сьогодні, бо завтра може бути пізно, - завтрашній день нашого народу, культура якого сягає двох тисячоліть, може стати порохом мерців, а його мова – мовою архівів, як латина стала мовою аптек.¹⁴⁹

Кримінальні процеси 1972 року над інакодумцями, були спрямовані на придушення руху опору в Україні та остаточної ліквідації, внаслідок виголошення жорстоких та довготривалих вироків, близько 100 людей арештовано з яких 89 засуджено за антирадянську діяльність¹⁵⁰. Арешти не були головною метою режиму, але оскільки підсудні займали в суспільстві авторитет, то метою виступало психологічно знищити, зробити так, щоб вони не стали мучениками режиму, а зреклись своїх ідей та однодумців¹⁵¹. Натомість така діяльність КДБ та рішення суду спровокували ще більший вияв патріотизму в більшості української інтелігенції, яку вже не злякати було смертю.

Другий термін ув'язнення Іван Гель відбув у Мордовії (перше в селі Сосновка, а згодом у Пермській області с.Кучино), натомість 5 років заслання провів у Комі АРСР (Троїцько-Печерський район, село Милва)¹⁵². В процесі відбування терміну ув'язнення одружується. Проводить акції протесту, які в частій мірі полягали у голодуванні (сумарна кількість часу голодування в період ув'язнення – становить 300 днів), пише працю «Грані культури», виходить у світ під псевдонімом Степан Говерля¹⁵³. В період ув'язнення дисиденти проявляли відважну поведінку, яка справляла подив на таборову сторожу, внаслідок чого, керівництво провадить серію профілактичних лекцій для підвищення пильності офіцерів і солдат, які охороняють політичних в'язнів¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Т. БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*, політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 97.

¹⁵⁰ В. В'ЯТРОВИЧ, *Історія з грифом «Секретно»*. Таємниці українського минулого з архіву КГБ, Львів-Київ: Наш формат історії 2011, 208.

¹⁵¹ В. В'ЯТРОВИЧ, *Історія з грифом «Секретно»*. Таємниці українського минулого з архіву КГБ, Львів-Київ: Наш формат історії 2011, 210.

¹⁵² І. ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 24.

¹⁵³ І. ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 25.

¹⁵⁴ В. В'ЯТРОВИЧ, *Історія з грифом «Секретно»*. Острів свободи за колючим дротом, 571.

Період 1960 – 1980-х років, є періодом продовження національно-визвольної боротьби 1940 – 1950-х років, але із зміненим методом ведення боротьби, де зброя замінюється «словом», яке шириться по усьому Радянському Союзу. Цей процес неможливо розглянути вповні, якщо не заглибитися і не знати тих, хто його творив, тих небайдужих представників творчої інтелігенції, які присвячували свої життя боротьбі за Україну. Саме в цей період відбувається формування ще молодого студента Івана Геля, який відсидівши два ув'язнення, не тільки не зламався психологічно, але й очолив з 1980-х років рух за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви¹⁵⁵. З процесу ведення першої кримінальної справи, Іван Гель постає юним ентузіастом, який прагне незалежної України і Церкви. Та протидія органів КДБ є набагато сильніша, внаслідок чого, він підписує визнання провини. Натомість із матеріалів другої кримінальної справи Гель постає зрілим в національному питанні інакодумцем, що відмовляється співпрацювати із слідством та висловлює критичний маніфест комуністичній владі. Керується думкою, що: «не можна ж, як Пилат, умивати руки, коли зобов'язаний сказати своє слово і маєш що сказати»¹⁵⁶.

¹⁵⁵ В.Дем`янчук, «Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.» // *Гілея: Науковий вісник*, 99.

¹⁵⁶ І.ГЕЛЬ, *Історія сіл Кліцка та Якимчиць*, Львів: Каме́нря 2003, 3.

РОЗДІЛ ІІІ

РОЛЬ ІВАНА ГЕЛЯ В БОРОТБІ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

3.1. ІВАН ГЕЛЬ ЯК ЛІДЕР РУХУ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УГКЦ: ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ В КОМІТЕТІ ЗАХИСТУ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Період 1950 – 1980-х років в УРСР є підтвердженням того, що політичний терор набирає усіх ознак національно гноблення, яке проявляється у переслідуванні української мови, культури, релігії, а тих, хто її представляє чекають репресії, ув'язнення, заслання та в частій мірі смерть¹. Така «небайдужість» держави до тих, які борються за самобутність, спричинена бажанням знищити Українську націю. Саме тому, українським інакодумцям радянська судова система виносить покарання найвищої міри. В цей історичний період відбувалася боротьба львівського інтелігента Івана Геля, який 18 років провів у тюрмах та таборових засланнях, отримавши титул довголітнього політв'язня, що проявив свою опозиційність до Радянської держави.

Перша половина 1980-х років характеризувалася затишшям руху опору в УРСР, про яке заявляло вище радянське керівництво, як перемогу над інакодумцями². Але такий висновок, був спростований подальшими виступами поодиноких дисидентів, які боролися за права людини та національну свободу³. У другій половині 1980-х років, відбувається пожвавлення та відновлення опозиційного руху, яке почалося 11 березня 1985 року, з приходом до влади Михайла Горбачова п'ятого Генерального секретаря КПРС, та впровадженням нового курсу «перестройки», за яким більшість політичних та релігійних в'язнів вийшло на волю протягом 1986 – 1987 років⁴. З 1987 року у діяльності М. Горбачова, спостерігається послаблення тиску, яке було спричинено

¹ Є. ФЕДОРЕНКО, «ПЕРЕДНЕ СЛОВО», *Рух опору і самооборони в Україні*, Торонто – Нью Йорк: Молода Україна 1977, 5.

² В. В'ЯТРОВИЧ, *Історія з грифом «Секретно». Острів свободи за колючим дротом*, 574.

³ А. ЖУКОВСЬКИЙ – О. СУБТЕЛЬНИЙ, *Нарис історії України*, Львів: Наукове товариство імен. Т. Шевченка 1993, 150.

⁴ М. ГАВРИЛІВ, «Комітет захисту УКЦ: засади, зміст, форми та методи діяльності» // *Правда визволить... Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014* / за ред. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна, Жовква: Місіонер 2015, 7.

невдоволенням суспільства, що породжувало антирадянські настрої, однією із ключових причин такої реакції стає вибух 26 квітня 1986 року на Чорнобильській АЕС⁵. Катастрофу на атомній електростанції влада старалася приховати, але через те, що вибух, був сильний і викинув в повітря радіоактивні елементи, то наслідки дійшли до інших країн, приховати трагедію не вийшло. Спроби приховування справжнього стану подій, викликали у людей втрату довіри до влади⁶. Не менш важливою ознакою послаблення тиску із сторони влади, є утворення «неформальних» організацій, які робили акцент на проблемах, що виникали в державі у другій половині 1980-х років, а саме: «Товариство Лева» (стоїть на захисті культурних традицій), «Товариство української мови ім. Тараса Шевченка» (мета полягає у популяризації української мови), «Зелений світ» (на захисті екології), а також політичні: «Українська ініціативна група за звільнення в'язнів сумління» та «Український культурологічний клуб»⁷. Треба зауважити, що ці події та процеси в суспільстві запустили ланцюг розвалу СРСР.

В цей період, а саме 17 січня 1987 року, виходить на волю Іван Гель, який відбувши довголітній термін, вертається до національної боротьби. Близькі друзі Геля, після його другого ув'язнення говорили про нього так: «Бунтар виходив на волю – не роззброївшись, демонструючи свою непереможність»⁸. Натомість, сам політв'язень говорив про тюремне ув'язнення так: «Ніколи не вважав, що мені в тюрмі було найважче, як дехто вважав, що найменше просидівши, але він там справді страждав, усі страждали, але якщо є висока мета і висока самопосягата, то вже все інше стає чимось меншим!»⁹. Ці слова є

⁵ Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування : інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква* 6 (2009), 60.

⁶ С.ГУРКІНА, «Поєднання релігійного і національного питання в легалізацію УГКЦ» // *Правда визволить..., Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 / за ред. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна, Жовква: Місіонер 2015, 105.*

⁷ Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, випуск. XXXII, Запоріжжя: ЗНУ 2012, 305.

⁸ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/ політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),123.

⁹ А.МИГАЛЬ, Т.КОЛЯНДРУКА (режисер), *«Іван Гель» із циклу «Українські державники»*, <https://www.youtube.com/watch?v=04HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 15 листопада 2019).

підтвердженням, що тюремний період не зламав психологічно Івана Геля, а навпаки додав стимулу до більш радикальної боротьби, попри це присутнє значне погіршення фізичного здоров'я політв'язня, через численне голодування та тортури, які завдавали наглядачі тюрми.

Після звільнення з арешту, виникли труднощі щодо працевлаштування та місця прописки політичного в'язня. Але вдалося йому влаштуватися на роботу лише пастухом в колгоспі, що змушувало перебувати постійно у селі, на відстані від своєї дружини і дочки, оскільки дуже часто приходив дільничний, який перевіряв чи Гель дотримується умов домашнього арешту¹⁰. На святкуванні ювілею п'ятдесятиріччя Івана Геля, яке відбулося 17 липня 1987 року, було прийнято рішення відновити діяльність «Українського Вісника»¹¹, таку ініціативу підтримали В. Чорновіл, М. Горинь, які були присутні на цьому святкуванні¹². В цей ж період Гель з однодумцями, а саме: В. Барладяном, В. Чорноволом, З. Попадюком та М. Горинем організували «Українську ініціативну групу за звільнення в'язнів сумління»¹³. Саме діяльність звільнених «в'язнів сумління» сприяє відродженню боротьби за Церкву та незалежність України.

4 серпня 1987 року владика Павло Василик з отцями Матеєм Гаврилівим, Германом Будзінським, Миколою та Григорієм Сімкайлами, Іваном та Тарасом Сеньківими та Йосипом Терелею на передодні святкування 1000-ліття Хрещення України, написали заяву про вихід частини духовенства і вірних УГКЦ з підпілля, яку підтвердило своїми підписами 182 вірних, з яких 23

¹⁰ В. ДЕМ'ЯНЧУК, «Механізм протидії компартій України розгортанню демократичних процесів в УРСР у 1987 – 1988 рр. (на прикладі громадсько-політичної діяльності Івана Геля) / *Схід*, вид. № 3, Київ: 2015, 18.

¹¹ Редакційна колегія «Українського Вісника» складалася із: В.Чорновола - відповідальний редактор, М.Горинь – заступник відповідального редактора, І.Гель – відповідальний секретар. Діяльність журналу, було підставою відкриття третього терміну ув'язнення. В цей період виходить сьомий номер журналу, в якому, було надруковано знаменитий лист В.Чорновола до М.Горбачова. / А.МИГАЛЬ, Т.КОЛЯНДРУКА (режисер), «*Іван Гель*» із циклу «*Українські державники*», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 15 листопада 2019).

¹² Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),138.

¹³ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),139.

священики¹⁴. Така заява була написана Святішому Отцеві Івану Павлу II та водночас звернена через папу до уряду СРСР, з метою повідомлення про недоцільне подальше перебування у підпіллі Української Греко-Католицької Церкви, та з проханням прибуття делегації від Католицької Церкви в Радянську державу¹⁵. Це звернення було своєрідною декларацією, що УГКЦ існує, оскільки є присутня діяльність єпископів, яких в той час було 10, близько 1000 священиків та вірних, котрих за даними Верховного архієпископа Мирослава Івана Любачівського налічувалось 4,5 мільйони¹⁶. Цим зверненням розпочався етап легалізації УГКЦ та постала потреба у лідері, який би очолив цей процес¹⁷. Оскільки тодішній голова Комітету захисту Української Католицької Церкви (далі використовуватиметься скорочення КзУКЦ) – Й. Тереля¹⁸, був арештований, а згодом 18 вересня 1987 року з ініціативи органів безпеки, був відправлений із сім'єю до Канади¹⁹. То наступником, який очолив групу стає В. Кобрин, але і того у 1984 році ув'язнили²⁰. Згодом, учасниками комітету розглянулася кандидатура активного діяча та довголітнього політв'язня Івана Геля, якому було запропоновано владикою Павлом Василюком та М. Горинем, очолити КзУКЦ²¹, аргументуючи: «Іване, хтось мусить це робити! Треба

¹⁴ І. Гель, «В людей був такий ентузіазм і завзяття, що влада почала боятися. Хроніка буремних літ» с *Катакомбна Церква* 6 (2009) 83.

¹⁵ П. ФРАНКО, *Репресоване духовенство УГКЦ*, видання 2, Львів: 2008, 466.

¹⁶ І. СТАСЮК, «Рух за легалізацію української Греко-Католицької Церкви в Україні 1970 – 1980-х роках» // *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*, номер 451, Львів: Видавництво Національного університету «Львівська Політехніка» 2002, 81.

¹⁷ І. Гель, «В людей був такий ентузіазм і завзяття, що влада почала боятися. Хроніка буремних літ» // *Катакомбна Церква*, 83.

¹⁸ Під керівництвом Й.Терелі, Комітет захисту Української Католицької Церкви, який ще тоді існував під першою назвою «Ініціативна група для захисту прав віруючих і Церкви», видав перші заяви до ЦК КПУ про розпочату діяльність спрямовану на легалізацію УГКЦ. А також у зверненнях до СРСР, пригадується: «що в СРСР, було засуджено діяння тирана Сталіна, а УГКЦ, одну із його жертв, до сих пір – не оправдано». / Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 302.

¹⁹ М.ГАВРИЛІВ, «Комітет захисту УКЦ: засади, зміст, форми та методи діяльності» // *Правда визволить... Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 /*, 8.

²⁰ А.БАБІНСЬКИЙ, *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, Вид. 2-ге, Львів: Свічадо 2018, 115.

²¹ Комітет захисту УКЦ – заснований 1982 році Йосифом Терелею, який один із перших політичних дисидентів почав відстоювати праву легалізації УГКЦ, за що неодноразово був засуджений, а також проходив примусове лікування у психіатричних лікарнях. Метою було захист УГКЦ та прагнення до її легалізації. Комітет захисту УКЦ відновлений 1987 році, який очолив довголітній політв'язень Іван Гель. / Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпілля умов існування: інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква*, Львів: ЛОГОС 2009, 60.

починати боротьбу за легалізацію Української Греко-Католицької Церкви», але на таку пропозицію Гель не відкликнувся, проте за деякий час він переосмислює важливість і глибину такої роботи і дає згоду²². Причинами початкової відмови виступали сімейні обставини та відсутність місця прописки, а також проживання та робота за межами міста, що не дозволяло бути в курсі усіх подій. Також Іван Гель, який, за його словами, не був заангажований у справі Церкви, а радше прагнув продовжувати політичну боротьбу з радянським режимом²³. Попри це, очолив Іван Гель Комітет захисту УКЦ у 1987 році²⁴. В період, коли Гель прийняв на себе керівництво Комітетом до основної мети, а саме прагнення легалізації «катакомбної» Церкви, було ще дуже далеко²⁵. Новообраний голова Комітету зазначає важливість поєднання національного питання з релігійним:

Я розумію, що боротьба за державу не варто починати без боротьби за Церкву і, можливо, один із перших усвідомив те, що боротьба за Церкву є не менш необхідною і потрібною, і актуальною, ніж боротьба за державу, за права людини. Кожна Церква того чи іншого народу, особливо українського, і Українська Греко-Католицька Церква є необхідною складовою національного духу і національної свідомості, і духовності, тому одне без одного не може бути. [...] якщо ми будемо мати Церкву національну – ми матимемо націю, а якщо ми матимемо повноцінну націю, то державність ми обов'язково здобудемо чи трішки раніше, чи трішки пізніше, але духовність і національний дух – це є основа основ буття націй буття народу.²⁶

Політ'язень Іван Гель розуміє важливість донесення руху за легалізацію на широкий загаль, акцентує, що потрібно відстоювати права за легалізацію не окремих парафій, але реабілітація цілої Церкви, що дасть швидший ефект²⁷. Тому ці ідеї відновленого КЗУКЦ, прагне озвучити на Московському семінарі з прав людини, який відбувся 10 – 12 грудня 1987 року, але цьому перешкодили

²² А.Мигаль, Т.Коляндрука (режисер), «Іван Гель» із циклу «Українські державники», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 20 листопада 2019).

²³ Іван Гель, «Інтерв'ю від 21.10.2003» / Інтерв'юєр Т. Бублик // АПЦ, спр. Т-29-23.

²⁴ І. Стасюк, «Рух за легалізацію української Греко-Католицької Церкви в Україні 1970 – 1980-х роках» // *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*, 82.

²⁵ М. БУРДО, «Релігійна свобода для України: внесок Кестонського Коледжу (1969 – 89)» // сайт: *Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету*, 6 жовтня 2016, <http://ichistory.org.ua/2016/10/07/tekst-lektsiyi-o-kanonika-d-ra-majkla-burdo-religijna-svoboda-dlya-ukrayiny-vnesok-kestonc-kogo-koledzhu-1969-89/#_ftn9> (дата звернення: 5 грудня 2019).

²⁶ С.ГУРКІНА, «Поєднання релігійного і національного питання в легалізацію УГКЦ» // *Правда визволить... Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 /*, 107.

²⁷ *Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви / ред.колегія В.Горинь, М.Дубас, Г.Теодорович, Львів: УКУ 2009, 70 – 71.*

органи безпеки, які затримали Геля і греко-католицьку групу, звинувачуючи їх у «придбанні наркотиків і зберіганні зброї», проте у скорому часі із групи, були зняті звинувачення²⁸. На цей конгрес Іван Гель підготував доповідь, що виступала, як програмний документ УГКЦ, який містив вимоги до влади, за якими рішення Собору 1946 року визнати незаконними і не правосильним, а отже спростувати ліквідацію УГКЦ та повернути їй, як юридичній особі усе майно вилучене впродовж підпілля, а також оправдати і відпустити усіх релігійних в'язнів, відновити діяльність монастирів і семінарій та створення умов, для повернення із вигнання ієрархії УГКЦ²⁹.

Одним із перших завдань Комітету, було збирання підписів за легалізацію УГКЦ. В бланках вказувалося прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання та підпис. Це означало, що людина подаючи цю інформацію, перестає боятися режиму, утверджуючи свою ідентичність. Така діяльність дала плоди, оскільки за усю історію діяльності Комітету, було зібрано близько 120000 підписів³⁰. Основною «зброєю» греко-католиків була організація багатолюдних богослужінь, маніфестацій, на яких виступали як церковні та політичні діячі³¹. Однією із важливих подій, що дало зрушення у духовному вирі, стало об'явлення Богородиці в 1987 році у с. Грушеві, що на Львівщині³². На місце об'явлення почали з'їжджатися велика кількість паломників, яких не зупиняла навіть загроза арештів. Такі паломництва відбувалися також у Зарваницю, відоме відпустове місце на Тернопільщині. У Львові голова Комітету Іван Гель, організував у 1988 році два Богослужіння-мітинги, а саме панахиду на вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка та 16 квітня – панахида на вшанування пам'яті жертв Чорнобильської трагедії. Обидві акції зібрали по 30 тисяч

²⁸ Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 305.

²⁹ В.СУБОТІН, «Участь захисту УГКЦ: особливості створення, основні напрямки діяльності (1987-1989 рр.)» // *Вісник Прикарпатського університету*, розділ Історія, випуск 21, Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет Імені Василя Стефаника 2012, 70.

³⁰ А.ЦИМБАЛ (режисер), «*Постаті періоду легалізації УГКЦ*», <<https://www.youtube.com/watch?v=qErLt3QQXN4>>, (Дата звернення: 28 листопада 2019).

³¹ В.СУБОТІН, «Участь захисту УГКЦ: особливості створення, основні напрямки діяльності (1987-1989 рр.)» // *Вісник Прикарпатського університету*, 69.

³² А.БАБІНСЬКИЙ, *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, 116.

учасників³³. Подібні акції та богослужіння були проведені у м. Дрогобичі біля церкви св. Юрія, м. Самборі, м. Щирці та с. Зарваниця³⁴. Влада старалась протидіяти цим акція. В першу чергу увага правоохоронних органів була звернена на голову КзУКЦ який ще на початку 1988 р. відсидів 15 діб за організацію несанкціонованих владою богослужінь³⁵. Також сотні учасників були оштрафовані та з ними проведені «профілактичні бесіди», а десятки священників – затримані міліцією на 15 діб³⁶. Духовне відродження стимулювало людей до непохитності у принципах, та стійкості до шантажу, оскільки влада залякувала тих, хто приходив на такі акції, мовляв, що вони жертвують кар'єрою заради свободи Церкви³⁷.

До складу КзУКЦ входили: Іван Гель – голова Комітету, єпископ Павло Василик – редактор самвидавчого журналу «Християнський голос», о. Григорій Будзінський – секретар Комітету та історичний референт, о. Михайло Гаврилів – організатор богослужінь та член редакційної колегії самвидавчого журналу «Християнський голос», о. Петро Зеленюх – організатор богослужінь на Яворівщині, Василь Кобрин – координатор організаційних заходів, о. Ярослав Лесів – дописувач та організатор голодівок у Москві 1989 року, владика Іван Маргітич – підпільний єпископ та активний діяч Комітету, Степан Хмара – належав до редакційної колегії «Християнського голосу», один із координаторів голодівки в Москві 1989 року³⁸. Учасників КзУКЦ, а також кандидатуру на голову комітету Івана Геля, було погоджено Предстоятелем УГКЦ Архієпископом Володимиром Стернюком, який старався оминати

³³ В. ДЕМ`ЯНЧУК, «Церковно-релігійний фактор у громадсько-політичній діяльності Івана Геля (1987р. – перша половина 1988р.)» // *Гілея: Науковий вісник*, серія: «Історичні науки», вип. 96, Київ: 2015, 149.

³⁴ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 132.

³⁵ Іван Гель, «Інтерв'ю від 21.10.2003», 25.

³⁶ В. ДЕМ`ЯНЧУК, «Церковно-релігійний фактор у громадсько-політичній діяльності Івана Геля (1987р. – перша половина 1988р.)» // *Гілея: Науковий вісник*, 149.

³⁷ М. БУРДО, «Релігійна свобода для України: внесок Кестонського Коледжу (1969 – 89)»

³⁸ М. ГАВРИЛІВ, «Комітет захисту УКЦ: засади, зміст, форми та методи діяльності» // *Правда визволить...* . *Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 /*, 9.

заходи комітету, з перестороги звинувачень у «політичності»³⁹. Проте закиди у надмірній політизації руху за легалізацію УГКЦ існували, на що тодішній голова Комітету заявив: «“Політичність” боротьби за права УГКЦ полягала у тому, що КзУКЦ вбачав у ліквідації Церкви однозначно політичний підтекст, опонуючи заявам радянських чиновників, що це питання – суто церковне, і на його думку, процедура «виходу з катакомб» повинна бути теж політичною».⁴⁰ Влада прагнула розділити процес легалізації УГКЦ на політичний та церковний, щоб підкреслити, що КзУКЦ, прагне використати цей рух у своїх «далеко нерелігійних» цілях⁴¹. На цю тему голова Комітету Іван Гель, висловився, що саме співвідношення політичного і релігійного чинників, дало бажаний та колосальний результат у відродженні УГКЦ, зазначаючи, що на «богослужіння-мітинги» (тобто після богослужіння відбувався виступ політичних діячів) у різних містах приходило найбільше людей⁴². До проблеми «політизації», додається ще одна, а саме «націоналізм». У телефонній розмові Блаженіший Мирослав Іван Любачівський повідомляє голову КзУКЦ: «Пане Іване, менше націоналізму, бо преса і телеканали на Заході аж рясніють від фактів, що вся наша активність спрямована на здобуття самостійності України»⁴³. На що Гель відповів:

Блаженіший, життєвою домінантою людини є духовність і культура, а не матеріальні чинники. Не опираючись на духовні християнські цінності, не володіючи ними як моральними критеріями, ми не зможемо збудувати сильної держави, тому для мене є пріоритетом потужна Національна Церква, бо відновивши Віру батьків, відновимо – раніше чи пізніше – і Державу.⁴⁴

³⁹ Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 306; / Іван Гель, «Інтерв'ю від 21.10.2003», 25.

⁴⁰ *Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви / ред.колегія В.Горинь, М.Дубас, Г.Теодорович*, Львів: УКУ 2009, 590 – 594.

⁴¹ Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 306.

⁴² В. ДЕМ'ЯНЧУК, «Механізм протидії компартій України розгортанню демократичних процесів в УРСР у 1987 – 1988 рр. (на прикладі громадсько-політичної діяльності Івана Геля) / *Схід*, 17.

⁴³ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 131.

⁴⁴ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 131.

Водночас різного роду радянські офіційні джерела наполягали, що УГКЦ не є релігійною, а «суто політичною, націоналістичною та сепаратистською організацією», яка не має права бути зареєстрованою⁴⁵. В одному із засекречених журналів КДБ СРСР, який був призначений для внутрішнього використання членів органу, що надійшли вже за незалежної України у Львівський центр визвольної боротьби, була стаття «КДБ проти Комітету Захисту УГКЦ»⁴⁶. У ній автор описав вдало проведену роботу із дискредитації роботи КзУКЦ та його голови І. Геля, яких звинувачено у націоналізмі⁴⁷.

Призначення на голову КзУКЦ політичну особу, дало важливий крок до легалізації, оскільки, Іван Гель реформував діяльність руху, із «пасивного опору», що представляв підпільну діяльність священнослужителів, а саме відкриття підпільних парафій, з проведенням богослужінь, на які приходили вибрані особи, що «не здадуть» в міліцію, до загальнономаштабних акцій, що збирали десятки тисяч вірних⁴⁸. Така діяльність дала свої плоди, оскільки станом на 1988 рік надійшло 38 заяв про реєстрацію греко-католицьких громад, що у попередні роки майже не спостерігалось⁴⁹.

У другій половині 1980-х років активна діяльність Української Гельсінської Групи⁵⁰, Комітету захисту УКЦ, редакції самвидавчого журналу «Українській вісник» та інших неформальних організацій, було спрямовано на досягнення Незалежності України та легалізації УГКЦ. І така діяльність дала

⁴⁵ Основними противниками легалізації і офіційної реєстрації УГКЦ виступала влада СРСР, представники Московського патріархату, а особливо митрополит Київський Філарет (Денисенко). Б.БОЦЮРКІВ, «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946 – 1989)»// *Ковчег*, число I, Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії 1993, 159.

⁴⁶ В.В'ятрович, *Історія з грифом «Секретно»*. *Остання чекістська п'ятирічка*, 619.

⁴⁷ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 131.

⁴⁸ Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 306.

⁴⁹ І. СТАСЮК, «Рух за легалізацію української Греко-Католицької Церкви в Україні 1970 – 1980-х роках» // *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*, 82.

⁵⁰ Українська Гельсінська Група – перша легально створена організація в посттоталітарну добу, неофіційно група входила у складову національно визвольного руху. Дата заснування – 9 листопада 1976 року. Перша назва: «Українська громадська група сприяння виконання Гельсінських угод» (далі використовуватиметься аббревіатура УГГ), із назви випливає, що це створений орган для контролю виконання Гельсінських угод 1975 року. 7 липня 1988 року на багатотисячному мітингу у Львові, УГГ змінюється на Українську Гельсінську Спілку (УГС). / І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, Львів: Часопис 2013, 329.

належний результат. З лютого 1988 року долучається ще один самвидавчий журнал, під назвою «Християнський голос», редакторами якого стають Іван Гель, Василь Барладяну, єпископ Павло Василик, о. Михайло Гаврилів, Ольга Горинь, Степан Хмара⁵¹. Діяльність журналу полягала у висвітленні подій пов'язаних з рухом за легалізацію УГКЦ. Його публікація відбувалася редакцією «Вістей з Риму», що представляла Курію Блаженнішого Мирослава Івана в Римі⁵². Цей самвидав КзУКЦ став важливим елементом «інформаційної боротьби», яка передбачала популяризації правдивих фактів про руху за відновлення УГКЦ на Заході⁵³.

Голова КзУКЦ Іван Гель вів активну співпрацю із західними дипломатами і політиками. Найбільш важливою була зустріч в Москві з президентом США Рональдом Рейганом та помічником державного секретаря США з питань захисту прав людини, де в черговий раз було представлено діяльність підпільної Церкви та прагнення її до легалізації⁵⁴.

Українське греко-католицьке духовенство та миряни вислали до папи звернення з проханням про підтримку руху за легалізацію УГКЦ в СРСР⁵⁵. 17 січня 1988 року Папа Римський у зверненні до журналістів із усього світу підкреслює легітимність УГКЦ:

Там є католики не лише латинського обряду, але також східного, візантійського. Належить до нього головню український нарід і до нього належить Українська Католицька Церква, яка має свою ієрархічну структуру на Заході. В Римі є Верховний Архієпископ, який в канонічному праві відповідає Патріархові – кардинал Мирослав-Іван Любачівський. Мають вони і єпископів, бо багато українців католиків східного обряду ви емігрували в різні країни Європи, а особливо до Північної і Південної Америки. Ця Церква впродовж поколінь, протягом сторіч виявляла завжди велику вірність супроти Апостольського Престолу, супроти єпископів Риму, супроти Папи.

⁵¹ Т. БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 144.

⁵² Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 307.

⁵³ Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування : інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква*, 63.

⁵⁴ Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 307.

⁵⁵ Б. БОЦЮРКІВ, «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946 – 1989)»// *Ковчег*, 159.

Ця вірність зобов'язує нас, зобов'язує мене в цьому випадку бути однаково вірним їм.⁵⁶

В продовж 1988 року, Папа Іван Павло II видає 3 документи, а саме 25 січня виходить апостольський лист з нагоди 1000-ліття Хрещення Київської Русі – «Euntes in mundum» (Ідіть у світ), згодом 14 лютого побачило світ послання до українців-католиків «Magnum baptismi donum» (Великий дар Хрещення), а 6 травня вийшов лист з нагоди відкриття наукового з'їзду під назвою: «Початок, розвиток і вплив слов'янсько-візантійського християнства» у Равенні⁵⁷. Згодом було надіслано від представників УГКЦ в підпіллі, а саме від єпископів Софрона Дмитерка, Павла Василика, священників Петра Зеленюха, Івана Маргітича та КзУКЦ (голова Комітету – Іван Гель) запрошення папі Івану Павлу II на святкування Тисячоліття Хрещення Русі-України⁵⁸.

10 червня 1988 року в Москві відбулася зустріч в контексті святкування 1000-ліття Хрещення Русі, на яку приїхали делегація із Ватикану. На її чолі був Державний Секретар кардинал Агостино Казаролі. Всього з Ватикану прибуло 3 єпископи і 3 священники. В свою чергу прибула і делегація із України, яку очолилив владика Филімон Курчаба (з доручення архієпископа Володимира Стернюка) та єпископи Павло Василик, Софрон Дмитерко, священники Михайло Гаврилів, Микола та Григорій Сімкайли⁵⁹. До складу делегації входили також миряни, а саме Зиновій Красівський, Ольга Горинь та Іван Гель, останній вів контакт із митрополитом Мирославом-Іваном Любачівським (який перебував Римі), також відстоював, щоб владика Володимир Стернюк, отримав титул «Архієпископа-митрополита та Місцеблюстителя Глави УГКЦ», що означало б,

⁵⁶ Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви / ред.колегія В.Горинь, М.Дубас, Г.Теодорович, 43.

⁵⁷ Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви / ред.колегія В.Горинь, М.Дубас, Г.Теодорович, 44.

⁵⁸ Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви / ред.колегія В.Горинь, М.Дубас, Г.Теодорович, 87.

⁵⁹ М.МАЙОРОШІ, «Спільні зусилля духовенства та вірних Галицької митрополії та Мукачівської єпархії за легалізацію ГКЦ в Україні» // *Правда визволить...*, Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 / за ред. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна, Жовква: Місіонер 2015, 172.

що Церква має офіційного керівника⁶⁰. Мирян на зустріч не впустили, оскільки цьому «посприяли» офіційні представники Московського патріархату. Основною метою зустрічі було представити стан та можливості легалізації УГКЦ. Згодом, у червні 1988 року Папа надіслав лист М. Горбачову, у якому висловив підтримку руху легалізації УГКЦ. Таке звернення викликало невдоволення радянського керівництва, і як наслідок видання інструкцій, метою яких, було зменшення активності греко-католицького вірних та духовенства⁶¹. Ці заходи боротьби проти УГКЦ передбачали: 1) створення комітетів (ще їх називали «двадцятки»); 2) забезпечення Московської Православної Церкви державною підтримкою; 3) збереження православних парафій у важливих для греко-католиків селах, а саме: с. Зарваниця, с. Грушів, с. Прилбичі (родинне село Митрополита Андрія Шептицького), с. Заздрість (родинне село Патріарха Йосипа Сліпого), с. Кліцко (родинне село Івана Геля); 4) виділити матеріальні ресурси дефіцитного характеру для «заохочення» греко-католиків переходити на православ'я⁶². Наведені пункти є витягами із документа, з яким ознайомлювали представників бюро обкому партії. Івану Гелю ця інформація стала відомою завдяки голові міськвиконкому Львова Богдану Котику, який був лояльний до руху легалізації та сприяв діяльності КзУКЦ⁶³.

3.2. ЗАВЕРШЕННЯ БОРОТЬБИ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УГКЦ

Період 1988 року увійшов у історію УГКЦ та України, як продовження процесу національно-визвольної боротьби українського народу, який відстоював права на свободу віросповідання, так і національно-політичні переконання. Організатор численних маніфестів Іван Гель вважає: «Одним із визначальних

⁶⁰ Т. БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 150.

⁶¹ І. СТАСЮК, «Рух за легалізацію української Греко-Католицької Церкви в Україні 1970 – 1980-х роках» // *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*, 82.

⁶² В. ДЕМ'ЯНЧУК, «Механізм протидії компартій України розгортанню демократичних процесів в УРСР у 1987 – 1988 рр. (на прикладі громадсько-політичної діяльності Івана Геля) / *Схід*, 18.

⁶³ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 130.

понять демократично правової держави є, разом із свободою слова, свобода совісти і віросповідання. На сьогоднішній день наша держава ще не втілює їх у життя»⁶⁴. Внаслідок чого у радянському суспільстві, серед молоді поширювалося прагнення змін, через яке авторитет комуністичної партії та комсомолу поступово втрачався⁶⁵. Широкомасштабна діяльність із залученням великої кількості вірних продовжилася і в 1989 році. Зусиллями КзУКЦ організовано багато богослужінь-мітингів, на які, що раз, то більше почало приходити вірних і тих, хто прагнув незалежність України. А саме проведено: 22 січня 1989 року у Львові, вшанування 70-ої річниці дня злуки Західноукраїнської Народної Республіки та Української Народної Республіки, на подію прийшло близько 150 тисяч людей⁶⁶; 26 лютого 1989 року богослужіння присвячене святкуванню 175 річниці від дня народження Т.Г. Шевченка, за участі 30 тисяч вірних, яке відправили греко-католицький священник Михайло Волошин та православний – Михайло Низкогус (другий 5 травня цього ж року, заявив про перехід в УГКЦ); починаючи із травня у Львові, розпочалося щонедільне служіння Божественної Літургії, під стінами колишнього монастиря Кармелітів босих⁶⁷. Відбувалися масові панахиди на цвинтарях та місцях поховань українських воїнів, які боролися за волю України⁶⁸. Так 22 травня, було проведено панахиду за Володимиром Івасюком, яка відбулась на Личаківському цвинтарі, а згодом 6 серпня вшанували пам'ять Маркіяна Шашкевича⁶⁹.

У травні 1989 року розпочалась ще одна важлива акція започаткована членами Комітету – голодування на Старому Арбаті у Москві. Її підтримали греко-католицькі єпископи та священники, а саме: єп. Володимир Стернюк,

⁶⁴ УВ – Експрес № 12. Народження Українського «Меморіалу», Київ: видання «Українського Вісника» 1989, 17.

⁶⁵ В.В'ЯТРОВИЧ, *Історія з грифом «Секретно»*. Остання чекістська п'ятирічка, 619.

⁶⁶ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 483.

⁶⁷ Т. БУБЛИК, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 307.

⁶⁸ Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування : інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква* 6 (2009), 62.

⁶⁹ С.ГУРКІНА, «Поєднання релігійного і національного питання в легалізацію УГКЦ» // *Правда визволить...*, 109.

еп. Софрон Дмитерко, еп. Павло Василик, еп. Филимон Курчаба, еп. Іван Маргітич та священники Ігор Возняк, Микола та Григорій Сімкайли⁷⁰. Причиною протесту стала відмова вищого державного керівництва СРСР у проханні греко-католицького духовенства за відновлення підпільної Церкви. З місцем проведення допоміг Микола Муратов, російський правозахисник⁷¹, який порадив одну із багатолюдних площ Москви, по якій проходить тисячі туристів, що дозволяло спокійно мітингувати і убезпечити себе від силового розгону протестуючих⁷². Акція «голодування» зорганізувала сотні вірних, які прибували на Арбат із різних частин УРСР (найбільша кількість приїжджала із Західної України). Особливу роль приділяли учасникам голодування закордонні журналісти, на прохання яких організатори акції давали інтерв'ю. Одним із таких організаторів був Іван Гель, який висвітлював вимоги протестуючих⁷³. Також активно продовжувалася співпраця Івана Геля з журналістами. Протягом 1989 року колишній політв'язень інформував пресу про проведену роботу Комітетом. Такі інтерв'ю записувалися і в оригіналі включалися в ефір радіостанцій «Свобода» та «Голос Америки», які в той час слухали майже у кожній домівці УРСР⁷⁴. Голодування на Арбаті тривало п'ять місяців та дало належний результат, бо свідчило, що вже із Москви центру усього СРСР, лунає звістка про УГКЦ. В червні 1989 року, на одному із мітингів, Гель Іван зачитав 3 основні пункти щодо подальшої діяльності Комітету:

1. Комітет володіє інформацією, що радянська система, замість легалізувати УГКЦ, розробила план створення в Галичині маріонеткової церкви і перевила його в стадію практичного втілення. Комітет рішучий протест проти цієї провокації і закликає українців до вияву усіх форм протесту, зокрема збору підписів та участі у масових

⁷⁰ Л. ВАСЬКІВ, «Вихід Української Греко-Католицької Церкви з підпілля: мирянський чинник» // *Правда визволить...*, Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 / за ред. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна, Жовква: Місіонер 2015, 114.

⁷¹ Микола Муратов – юрист і правозахисник, який активно допомагав делегації українців, що прибули на зустріч з Державним Секретарем Ватикану Кардиналом Казаролі у 1988 році. / Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),149.

⁷² Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),151.

⁷³ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),151.

⁷⁴ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),156.

богослужіннях. Комітет вимагає легалізацію УГКЦ, реабілітації, а отже повернення усіх храмів та майна, конфесійного після ганебного псевдособору 1946 року.

2. 17 вересня 1989 року у сквері по вул. Підвальної напроти обкому партії та облвиконкому буде проведено богослужіння священників і вірних УКЦ, на якому організатори сподіваються побачити не менше 100 тис. осіб. Тим самим буде засвідчено, що Церква має не кілька тисяч віруючих та 5 – 10 престарілих священників (про це твердив в одному з інтерв'ю митрополит Філарет (Денисенко)), а кілька мільйонів. Передбачається, що учасники маніфестації пройдуть вулицями Львова від обкому компартії до Собору св. Юра, святині, що має бути передана греко-католикам.

3. 6 серпня прихожани запрошувалися на Білу гору біля Підлісся (на Золочівщині), де стоїть хрест-пам'ятник Маркіяну Шашкевичу. Архиерейська свята літургія, мітинг та концерт вшанують національного будителя Галичини.⁷⁵

Влада відчуваючи безсилля перед інакодумцями, проводить дезінформаційну політику. Її метою було звинуватити КзУКЦ, особливо голову Комітету, у розпалюванні силового конфлікту, по-перше, з владою, а по-друге, з представниками РПЦ в регіоні. Проте сам Гель відкинув ці закиди, говорячи так:

Потрібно позбутися паралічу, страху і одностайно діяти, коли хтось намагатиметься відібрати нашу Церкву. Треба жити в християнській любові, дружбі і єдності. Комітет Захисту УКЦ закликає населення до послідовності в своїх діях, до громадського порядку, проти фізичного насильства в справах вирішення проблем. Цим Комітет Захисту УКЦеркви відрізняється від офіційної влади, яка діє якраз навпаки, розповсюджуючи брехливі свідчення, що мовляв І.Гель та його «бойовики» закликають селян до фізичного опору владі, до побиття православних громадян та священників Російської Православної Церкви.⁷⁶

Розповсюдженням провокативно-наклепницької інформації займалися органи КДБ, про що свідчить Іван Гель: «Московська кадебістська пропаганда зробила мене одіозною постаттю, ненависником православ'я і його погромником». Політв'язень окреслив той факт, що коли звинувачували у боротьбі з православ'ям, забували додати уточнення «московським», яке співпрацювало з «каральними органами». Проте, це не міняло той факт, що до силового конфлікту нікого він не закликав⁷⁷.

Восени 1989 року ситуація в західних областях УРСР, стає щораз, то невідконтрольною владі. В цей період, а саме 17 вересня 1989 року відбулася

⁷⁵ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),164-165.

⁷⁶ І.ДАЦКО, «Не просити більше у влади дозволу на відправи і молитви» // *Свобода* (9 травня 1989) 1.

⁷⁷ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років),158-159.

багатотисячна маніфестація УГКЦ⁷⁸. Організаторами акції виступив КзУКЦ, на чолі з політв'язнем Іваном Гелем, який напередодні маніфесту, зустрівся з головою львівського міськвиконкому Богданом Котиком⁷⁹. Конспіративна зустріч відбулася в м. Моршині, на якій Б. Котик, повідомив про рішення бюро обкому створити Автономну Церкву в Україні. В свою чергу Гель відповів, що вже знав про це і вважає таке прагнення лише провокацією⁸⁰. Внаслідок такого розвитку подій, Іван Гель із окремими членами Комітету вирішив провести контрзаходи, за яким організувати та відслужити Богослужіння у Львові, Тернополі та Івано-Франківську, з метою зібрання найчисельнішої кількості вірних, які б заявили про легалізацію УГКЦ⁸¹. Такі багатотисячні маніфестації свідчили б про відсутність страху та готовність греко-католиків до протидії тоталітарній системі. Дату проведення акції вибрано свідомо, оскільки на 17 вересня, а це була неділя, припадала 50 річниця окупації Галичини більшовиками⁸². Також в цей день УГС організувала акцію пам'яті жертвам тоталітарного комуністичного режиму⁸³.

Організатори маніфестації подали прохання про дозвіл від міської влади на проведення заходу. Спочатку отримали негативну відповідь від Львівського виконкому⁸⁴. Однак, згодом, коли почали голосувати за це рішення, то члени виконкому дали позитивний результат на користь звернення: 7 членів проголосували - «за» і 5 - «проти». Одним з тих, хто проголосував «за», був Богдан Котик, за що був викликаний на неприємну розмову в бюро обкому партії, де йому сказали «поставити партбілет на стіл», що було найгіршим розвитком подій для комуніста⁸⁵. Богдан Котик з легкістю здав партквиток, він

⁷⁸ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 489.

⁷⁹ Іван Гель, «Інтерв'ю від 21.10.2003», 56.

⁸⁰ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую.../політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років)*, 163.

⁸¹ Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування : інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква*, 62.

⁸² Ю. ОВСЯНИК, «Катакомбна Церква здивувала світ» // сайт: *Збруч*, 18 вересня 2014, <<https://zbruc.eu/node/26977>> (дата звернення: 6 грудня 2019).

⁸³ Додаток 2.

⁸⁴ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую.../політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років)*, 167.

⁸⁵ І. Гель, «Богдан Котик був дуже мудрою людиною ...» // *Катакомбна Церква* 6 (2009), 92.

був першим, хто це зробив, але не останнім, за його прикладом протягом вересня – жовтня вийшло з партії 31 тисяча членів⁸⁶. Ще до того, Б. Котик брав участь у масових мітингах, як представник влади, характерною ознакою яких, було спокійне завершення (без арештів та розгонів)⁸⁷. Такий розвиток подій змусив прибути до Львова першого заступника міністра внутрішніх справ – Василя Дурдинця, який провів розмову з головою КзУКЦ, та ще раз заборонив проведення ходи, на що Іван Гель відповів:

Вимога відмінити проведення богослужіння та походу є неможливою навіть не тому, що я цього не хочу, а тому, що організаційні заходи, підготовка до акції зайшли так далеко, що спроба перешкодити або ж відмінити похід може тільки зашкодити спокоеві міста та контрольованості заходу. Якщо на вулиці міста опиниться величезна кількість людей і хтось намагатиметься перешкодити їм, або вони не знатимуть куди іти і що робити, то саме це може призвести до дій, яких намагалися уникнути і ви, і я. Тому прошу, настійливо прошу, задля контрольованості походу, дати формальний дозвіл на проведення походу.⁸⁸

Такий формальний дозвіл Іван Гель отримав, це означало, що протистояння членів мітингу з міліцією і органами КДБ, яких на поході було дуже багато, не буде. Повертаючись до неділі 17 вересня 1989 року, то події розвивалися в такій послідовності: з самого ранку люди із різного роду церковною і національною символікою, починали збиратися біля Порохової вежі, недалеко від обкому партії, та впродовж зібрання, співали церковний гімн «О спомагай нас, Діво Маріє» та молилися⁸⁹. Напередодні було підготоване місце для служіння Божественної Літургії, а саме престіл, на який згодом о 12:00 священники поклали антимінс і почалась відправа⁹⁰. Передувало Літургії, звернення голови КзУКЦ Івана Гея, в якій він окреслив мету зібрання: звернутися до Папи Римського та Михайла Горбачова із закликом відновити легальний статус підпільної Церкви, унаочнюючи цим зібранням, що УГКЦ –

⁸⁶ І. Гель, «Богдан Котик був дуже мудрою людиною ...» // *Катакомбна Церква* 6 (2009), 92.

⁸⁷ ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Гея Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 130.

⁸⁸ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*/політичний портрет Івана Гея (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 167.

⁸⁹ Ю. ОВСЯНИК, «Катакомбна Церква здивувала світ».

⁹⁰ Ю. ОВСЯНИК, «Катакомбна Церква здивувала світ».

це потужна і велика сила, яка далі не може перебувати в катакомбах⁹¹. Потім було зачитано слово архієпископа Володимира Стернюка. Він благословляючи учасників маніфестації, просив дотримуватися миру, злагоди та не порушувати закону і не піддаватись провокаціям. Цікаво, що він ствердив свою непричетність до організації акції⁹². Цей момент підтверджує певні різноголосся, які мали місце в середовищі греко-католицького підпілля напередодні легалізації.

Промова організатора акції завершилась такими словами: «Зараз слово нашим ісповідникам віри, які довгі роки були в підпіллі, а зараз ви можете їх бачити, споглядати і чути їх благословенний спів і клич до Бога, це священники Української Греко-Католицької Церкви»⁹³. Після закінчення Божественної Літургії, усі члени маніфестації вирушили через центр міста до Собору св. Юра, де відбувся Молебень та урочисті звернення із закликом продовження боротьби за легалізацію УГКЦ⁹⁴. Це був найбільш грандіозний за чисельністю похід, який зібрав близько 250 – 300 тисяч вірних⁹⁵. Таку інформацію підтвердили органи КДБ, повідомивши, що за таку організацію відкрили третю кримінальну справу проти голови КЗУКЦ Івана Геля⁹⁶. Аналогічні акції були проведені в Івано-Франківську та Тернополі. Ще одна багатотисячна маніфестація пройшла у Львові 26 листопада 1989 року. Треба сказати, що всі ці події відбулися напередодні важливої зустрічі М. Горбачова з Папою Іваном Павлом II⁹⁷. Після

⁹¹ «Похід за легалізацію УГКЦ (частина 1)», 17 вересня 1989 / зумовлено і опубліковано для Медіаресурсу УГКЦ в жовтні 2014, <<https://www.youtube.com/watch?v=B2PrKgQvgtk>>, (Дата звернення: 7 грудня 2019).

⁹² «Похід за легалізацію УГКЦ (частина 1)», 17 вересня 1989 / зумовлено і опубліковано для Медіаресурсу УГКЦ в жовтні 2014, <<https://www.youtube.com/watch?v=B2PrKgQvgtk>>, (Дата звернення: 7 грудня 2019).

⁹³ «Похід за легалізацію УГКЦ. Літургія (частина 2)», 17 вересня 1989 / зумовлено і опубліковано для Медіаресурсу УГКЦ в листопаді 2014, <<https://www.youtube.com/watch?v=TX2YoHs95FI>>, (Дата звернення: 7 грудня 2019).

⁹⁴ Т. БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*, /політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 168.

⁹⁵ Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування : інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква*, 62.

⁹⁶ А. МИГАЛЬ, Т. КОЛЯНДРУКА (режисер), «Іван Гель» із циклу «Українські державники», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 15 листопада 2019).

⁹⁷ ДЕПАРТАМЕНТ ІНФОРМАЦІЇ УГКЦ, «З історії УГКЦ. Похід за легалізацію УГКЦ. Частина 1» // *Медіаресурс Української Греко-Католицької Церкви*, 20 жовтня 2014, <<http://ugcc.tv/ua/media/71794.html>> (дата звернення: 6 грудня 2019).

проведених маніфестацій розумілось, що процес легалізації вже не можливо зупинити⁹⁸.

Опісля проведеної акції, почав відбуватися етап переходу православних священиків під юрисдикцію УГКЦ і першою, а саме 29 жовтня 1989 року, була громада храму Преображення ГНІХ на чолі із отцем-сотрудником Ярославом Чухнієм, а в період від вересня до кінця листопада митрополит Володимир Стернюк прийняв близько 100 парафій, які перейшли з юрисдикції РПЦ⁹⁹.

Переможним було рішення 20 листопада 1989 року, за яким Рада у справах релігії офіційно дозволила реєструвати громади УГКЦ. Треба сказати, що цей документ став результатом невтомної праці самих греко-католиків, зокрема, КзУКЦ на чолі з Іваном Гелем. З іншого боку радянська влада пішла на цей крок саме напередодні візиту генерального секретаря ЦК КПРС у Ватикан¹⁰⁰. Це означало, що від моменту офіційного припинення діяльності УГКЦ на псевдособорі 1946 року, потрібно було сорок років, щоб виправити несправедливість та відновити Церкву¹⁰¹. Підсумовуючими подіями стали проведення собору УГКЦ 23 січня 1990 року в храмі Преображення у Львові, на якому відбулося офіційне визнання рішень псевдособору 1946 року незаконними і недійсними, оскільки приймалися за допомогою репресій. Собор також ухвалив план розвитку УГКЦ¹⁰². Іншою важливою подією стало передання 19 серпня 1990 року архикадрального Собору св. Юра греко-католицькій громаді¹⁰³. А також прибуття 30 березня 1991 року Предстоятеля УГКЦ Блаженнішого Мирослава Івана Любачівського із Риму¹⁰⁴.

⁹⁸ Б.БОЦЮРКІВ, «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946 – 1989)»// *Ковчег*, 160.

⁹⁹ Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування : інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква*, 62.

¹⁰⁰ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю,отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), 168.

¹⁰¹ М. БУРДО, «Релігійна свобода для України: внесок Кестонського Коледжу (1969 – 89)».

¹⁰² Т. БУБЛИК, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування : інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква*, 64.

¹⁰³ В.ПАЩЕНКО, *Греко-католики в Україні*, 509.

¹⁰⁴ Л. БАТІГ, «Блаженіший Мирослав Іван Любачівський: людина, яка подарувала УГКЦ крила» // сайт: *Інститут Історії Церкви Український Католицький Університет*, 1 серпня 2014, <<http://ichistory.org.ua/2014/08/01/lidiya-batig-blazhennishyj-myroslav-ivan-lyubachivs-kyj-lyudyna-yaka-podaruvала-ugkts-kryla/>> (дата звернення: 9 грудня 2019).

Після проголошення Заяви від 20 листопада 1989 року КзУКЦ формально виконав свою мету, проте на думку членів Комітету, цей документ не виконав головних вимог греко-католиків – цілковитої легалізації Церкви (як інституція, визнання єрархії) та реабілітації (повернення майна)¹⁰⁵. Іван Гель продовжив активну діяльність у справі відродження громад УГКЦ та відкриття храмів. За це його навіть викликали в КДБ і попереджували про кримінальну відповідальність за нібито поширення наклепів на правоохоронні органи¹⁰⁶. Ситуація в регіоні дійсно стала непростою. Почалися в окремих населених пунктах серйозні конфлікти між віруючими РПЦ, УГКЦ та відродженої в 1989 році Української Автокефальної Православної Церкви. Іван Гель, якого радянська влада і православні звинувачували в провокуванні конфліктів, сам став жертвою силового протистояння. 31 січня 1990 р. на дорозі до с. Старява Мостиського району, було побито І. Геля (на той час кандидат в народні депутати УРСР по Мостиському виборчому округу) і о. Петро Зеленюха. Метою їх поїздки була зустріч з виборцями і нормалізація релігійної ситуації в селі, яке поділилося на православних і греко-католиків¹⁰⁷.

Ще одну важливу роль відіграв голова КзУКЦ в процесі переговорів між РПЦ та Ватиканом у справі конфлікту між греко-католиками і православними в Західній Україні. Засідання т. зв. Чотиристоронньої комісії (представники РПЦ, Українського екзархату, Ватикану й УГКЦ), які проходили в березні 1990 року в Києві та Львові і мали на меті розглянути конкретні випадки конфліктів навколо храмів. Іван Гель з представниками інших українських демократичних організацій звернувся до архієпископа Володимира Стернюка з проханням покинути переговори, оскільки православні, маючи перевагу і значно більший досвід у таких справах, вмiло маніпулювали, щоб зупинити процес відродження УГКЦ. До речі, у цьому випадку звернення Геля додало сил владиці і він покинув переговори, зауваживши, що тут не розглядаються суттєві для УГКЦ

¹⁰⁵ Іван Гель, «Інтерв'ю від 21.10.2003», 78.

¹⁰⁶ «У Комітеті держбезпеки УРСР» // *Прикарпатська правда* № 4 (12209) (6 січня 1990) 3.

¹⁰⁷ М. ХРАМОВ, «Поштовх до безодні» // *Ленінська молодь* № 18(6281) (10 лютого 1990) 2.

питання і не присутні представники влади, яка відповідальна за ліквідацію Церкви в 1946 році¹⁰⁸.

У березні 1990 р. відбулися вибори депутатів, на котрих в органи місцевої влади у Західній Україні перемогли представники Руху¹⁰⁹. Іван Гель був обраний депутатом Львівської обласної ради народних депутатів і до 1994 року обіймав посаду першого заступника голови облради. Після завершення каденції, він до 2002 року працював на посаді голови комітету по відновленню прав реабілітованих. Помер Іван Гель 16 березня 2011 року і похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Комітет припинив свою діяльність з огляду на виконання своєї місії. Офіційно він був ліквідований за згодою архиєпископа Володимира Стернюка в 1992 р., оскільки практично всі його члени обійняли відповідні посади: священики – у церковних структурах, а правозахисники – у політичній та громадській сферах¹¹⁰.

Іван Гель за самовіддану працю у справі відродження УГКЦ, на аудієнції в папи Івана Павла II, було нагороджено папською медаллю. Також 18 травня 2009 року Івану Гелю «за вагомий внесок у відродження УГКЦ та з нагоди 20-ї річниці виходу її з підпілля», було нагороджено орденом Свободи¹¹¹. Декількома роками швидше, а саме у 2002 році, за віддану працю перед Україною, стає номінованим орденом Ярослава Мудрого 5-го ступеня, а ще пізніше 6-го ступеня¹¹².

Період другої половини 1980-х років охарактеризувався невпинною боротьбою за легалізацію УГКЦ, яка тісно перепліталась із боротьбою за державність. Саме в цей час, відновлюється діяльність Комітету захисту УКЦ, на чолі із довголітнім політв'язнем Іваном Гелем, який розпочав активну працю за легалізацію. Активізується радикальна, але водночас мирна боротьба, яка

¹⁰⁸ Іван Гель, «Інтерв'ю від 21.10.2003», 89.

¹⁰⁹ В.МАРЧУК, «Розбудова організаційних структур Української Греко-Католицької Церкви в незалежній Україні» // *Галичина* 7 (2001) 107.

¹¹⁰ В.КОРБИН, «Фінти псевдо комітету» // *Мета* № 5 (2004) 5.

¹¹¹ І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття*, 31.

¹¹² І.ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини XX століття*, 31.

пробуджує тисячі вірних та патріотів, на території Західної України і не тільки, що в кінцевому результаті призвела до легалізації УГКЦ.

ВИСНОВКИ

Друга половина ХХ ст. для українського народу була наповнена новими викликами та загрозами, які були наслідком подій часу Другої світової війни. Західна Україна потрапила під владу комуністичного тоталітарного режиму. Боротьба за незалежну державу тривала фактично до початку 1950-х років. Також радянська влада не бажала толерувати УГКЦ, яка протягом останнього століття стала символом українського національного відродження. Трагічною сторінкою в її історії став Львівський псевдособор 8-10 березня 1946 року, який ліквідував УГКЦ і возз'єднав з РПЦ. Метою організаторів «собору» було знищити Церкву, яка стояла на захисті моральних і національних цінностей. Саме тому, через «возз'єднання» із РПЦ, УГКЦ офіційно припинила своє існування. Ліквідація Церкви була виконана завдяки діяльності «Ініціативної групи» на чолі з о. Гавриїлом Костельником, який чітко виконував план, розроблений радянськими спецслужбами. Греко-католицький єпископат та духовенство було піддане шаленому репресивному тиску з боку радянської влади. Проте «псевдособор» відкрив нову сторінку в історії УГКЦ, яка відома в історії, як катакомбна. Від моменту незаконного собору греко-католики пішли в підпілля на декілька десятків років. Очевидно, такі заходи радянського керівництва щодо УГКЦ є зрозумілі, оскільки знищуючи національно-визвольний опір в УРСР, органи держбезпеки розправлялися із усіма наближеними до цього руху організаціями, хто міг би в той чи інший спосіб бути в опозиції до режиму.

Хоча й Церква була ліквідована, а рух опору зазнав поразки, проте протягом цілого радянського періоду було чимало людей, які не бажали миритися з такою ситуацією і продовжували боротьбу за свободу для УГКЦ та українську державність. Однією із таких постатей був Іван Гель, правозахисник, шістдесятник, довголітній політв'язень, вірний УГКЦ. Формування його національно-політичного та церковно-релігійного світогляду відбулося завдяки впливу патріотично-релігійної родині. Саме в дитинстві

матір і батько заклали в молодого Івана ті релігійні принципи, які в поєднанні із національними ідеям дали потужний зв'язок. Можна сказати, що з батьківського дому він виніс переконання, що боротьба за свободу УГКЦ є важливим елементом досягнення незалежності України. Саме з юного віку відбувається національна боротьба Івана Геля, оскільки вже тоді, він відмовляється співпрацювати у радянською системою. Він відмовився вступити у комсомол, пояснюючи, що таким кроком він зрадить свого батька, ув'язненого за співпрацю з УПА, батьківщину, яка потерпає від комуністичного режиму, і Бога, існування якого заперечувала радянська влада. Це була перша привселюдна заява, опісля якої Іван Гель ніколи не відречеться від своїх національних та релігійних переконань.

Невдоволення, що з'являється у Радянській державі після смерті Й. Сталіна, почала поширювати національно свідомо інтелігенція. Саме в процесі таких виступів утворюється новий рух 1960-х – 1980-х років, що отримав назву «дисидентський». Важливим є те, що на території Галичини рух набрав українського національно-визвольного характеру, на відміну від інших територій СРСР, де він мав більш ліберальні риси. Феноменом «дисидентського» руху УРСР є зміна способу опору, а саме збройне воєнне протистояння 1940 – 1950-х років, змінюється на мирне, із використанням «слова», як основного елемента протидії системі. Така на перший погляд нерівномірна переміна, складає враження, що не дасть жодного результату. Але саме «слово», яке поширювали у своїх статтях та виступах інакодумці, призвело до пробудження національної свідомості українців, як наслідок легалізація УГКЦ та здобуття Незалежності. Тому «дисидентський» рух можна вважати першоджерелом та передвісником відновленого національно-визвольного руху 1960-х – 1980-х років.

Відновлення руху опору на території УРСР було заслугою представників української інтелігенції, до якої входив Іван Гель. Вже в студентські роки він долучився до правозахисної праці, за що отримує перший, а згодом і другий терміни ув'язнення. Про незламність духу свідчить активна діяльність

впродовж відбування покарань та опісля виходу на свободу. Основою правозахисної діяльності Івана Геля є видання та поширення «Самвидаву», завдяки якому показується справжні умови життя радянського суспільства. Головною тематикою, яку висвітлював політв'язень в цей період, є заклики до активізації руху спротиву радянській системі. Саме така настирливість і самовіддача, сформувала стійку опозиційність щодо радянської влади впродовж усього життя політв'язня.

Опісля повернення із другого ув'язнення, Івану Гелю було запропоновано очолити Комітет захисту УКЦ, але спочатку цю пропозицію політв'язень не підтримав, з огляду на те, що це була дуже відповідальна місія, на яку він не наважувався. Але дуже швидко він передумав і очолив Комітет, оскільки він відчув відповідальність як греко-католик за свою Церкву і ніколи не розділяв національно-політичний рух за незалежність та рух за легалізацію УГКЦ, бачив у них елементи одного цілого. На практиці це реалізовувалося під час проведення масових заходів, коли богослужіння (Літургія, молебень, панахида) поєднувалися з мітингами. Таким чином на такі об'єднані акції приходило набагато більше людей, а ніж на просто політичні мітинги. Очевидно його бачення форм і методів боротьби за легалізацію УГКЦ не підтримували всі представники духовенства, але їх всіх об'єднувала одна мета – свобода Церкви. Внаслідок активної діяльності за легалізацію УГКЦ протягом 1988 – 1989 років, проти Івана Геля було відкрито третю кримінальну справу, чим КДБ прагнуло залякати й усунути політв'язня від його праці. Однак політичні обставини вже не сприяли режимові і тому його самовіддана праця на чолі Комітету у співпраці з духовенством принесло результат. 20 листопада 1989 року радянська влада дозволила реєструвати громади греко-католиків. Очевидно, греко-католики вимагали більшого, але принаймні цей юридично обмежений дозвіл завершив кілька десятилітній період репресій та заборон.

Важливою складовою процесу легалізації стала співпраця вірних та духовенства, яка в особливий спосіб поєдналася в діяльності Комітету захисту УКЦ. Греко-католицьке духовенство займалося організацією функціонування

підпільної Церкви, забезпечуючи духовний провід вірних, натомість радикальнішим виявилась діяльність Комітету, який активними і рішучими заходами привів Церкву до відродження.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела:

1. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26250, т.1.
2. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26250, т.2.
3. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26250, т.3.
4. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26250, т.4
5. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26251, т.1.
6. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26251, т.2.
7. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26251, т.3.
8. Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26251, т.4.
9. Рукописні спогади Івана Геля «Проект Україна 60х рр. ХХст.: Дисидентський рух чи національно-визвольна боротьба? З перших уст» / Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського», Фонд «Іван Гель».
10. ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ УКРАЇНИ, ф. 201: «Метрикальні книги Комарнівського повіту: Рудки, парафія Кліцко» оп. 4«а». спр. 8419, арк. 386.

Опубліковані документи:

11. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, т.1 / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк, ред. В. Сергійчук, Київ: 2006.
12. *Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки*, т.2, / упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк, ред. В. Сергійчук, Київ: 2006.
13. *Нескорена Церква* / упоряд. В. Сергійчук, ред. В. Барташ, Київ: Дніпро 2001.
14. *Собор св. Юра. 22 січня 1989 року. Документи і спогади* / упоряд. І. Калинець, Львів: Друкарські куншти 2011.

Періодика:

15. «1946 р., березня 8-10 – 3 постанови Львівського собору про ліквідацію Берестейської церковної історії.» // *Правда про унію*, документи і матеріали, видання друге, Львів: Каменяр 1968.
16. «Звернення делегатів Третьої сесії Української Греко-католицької Церкви до Синоду єпископів та Блаженнішого Патріарха Любомира Глави і Батька УГКЦ» // *Благовісник Верховного Архієпископа* 2002 №2 (2002).
17. «Слово Святішого Отця Івана Павла II до членів постійного Синоду Української Греко-Католицької Церкви» // *Благовісник Верховного Архієпископа* (2004).
18. «Справи Ярослава Геврича, Івана Геля, Ярослави Менкуш» // *Українська інтелігенція під судом УГБ: матеріали з процесів В.Чорновола, М.Масютка, М.Озерного та ін.*, Нью-Йорк: Сучасність 1970.
19. «У Комітеті держбезпеки УРСР» // *Прикарпатська правда* № 4 (12209) (6 січня 1990).
20. «Українські протести проти знущань в Мордовських таборих» // *Свобода* № 49 (14 березня 1968).

21. «Хроніка подій року» // *Благовісник Верховного Архієпископа* № 5 (2005).
22. «Хроніка подій року» // *Благовісник Верховного Архієпископа* № 4 (2004).
23. «Хроніка подій року» // *Благовісник Верховного Архієпископа* № 2 (2002).
24. БАЖАН ОЛЕГ, «Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки» // *Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянської академії”*, серія: «Історія – науковий збірник», том. 143, Київ: ВПЦ НАУКМА 2013.
25. БОЦЮРКІВ БОГДАН, «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946 – 1989)» // *Ковчег*, число I, Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії 1993.
26. БУБЛИК ТАРАС, «Історія виходу Української Католицької Церкви з підпільних умов існування: інтерв'ю з учасником боротьби за легалізацію» // *Катакомбна Церква* 6 (2009).
27. БУБЛИК ТАРАС, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, випуск. XXXII, Запоріжжя: ЗНУ 2012.
28. БУБЛИК ТАРАС, «Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.)» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 306; / Іван Гель, «Інтерв'ю від 21.10.2003».
29. В'ЯТРОВИЧ ВОЛОДИМИР, *Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архіву КГБ*, Львів-Київ: Наш формат історії 2011.
30. В'ЯТРОВИЧ ВОЛОДИМИР, *Історія з грифом «Секретно». Українське відлуння Празької весни*, Львів: Наш формат історії, Часопис 2013.

31. ВАСЬКІВ ЛЕСЯ. , «Вихід Української Греко-Католицької Церкви з підпілля: мирянський чинник» // *Правда визволить...*, *Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014* / за ред. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна, Жовква: Місіонер 2015.
32. ГАВРИЛІВ МАТЕЙ, «Комітет захисту УКЦ: засади, зміст, форми та методи діяльності» // *Правда визволить...*, *Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014* / за ред. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна, Жовква: Місіонер 2015.
33. ГЕЛЬ ІВАН, «Богдан Котик був дуже мудрою людиною ...» // *Катакомбна Церква 6* (2009).
34. ГЕЛЬ ІВАН, «В людей був такий ентузіазм і завзяття, що влада почала боятися. Хроніка буремних літ» с *Катакомбна Церква 6* (2009).
35. ГУРКІНА СВІТЛАНА, «Поєднання релігійного і національного питання в легалізацію УГКЦ» // *Правда визволить...*, *Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014* / за ред. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна, Жовква: Місіонер 2015.
36. ДАЦКО ІВАН, «Не просити більше у влади дозволу на відправи і молитви» // *Свобода* (9 травня 1989).
37. ДЕМ`ЯНЧУК В., «Репресії та переслідування Івана Геля на початку 60-х – першій половині 80-х років ХХ ст.» // *Гілея: Науковий вісник, серія: «Історичні науки», вип. 124, Київ: 2017.*
38. ДЕМ`ЯНЧУК В., «Церковно-релігійний фактор у громадсько-політичній діяльності Івана Геля (1987р. – перша половина 1988р.)» // *Гілея: Науковий вісник, серія: «Історичні науки», вип. 96, Київ: 2015.*
39. ДЕМ`ЯНЧУК В., «Механізм протидії компартій України розгортанню демократичних процесів в УРСР у 1987 – 1988 рр. (на прикладі громадсько-політичної діяльності Івана Геля) / *Схід*, вид. № 3, Київ: 2015.

40. ДЗЮБА ІВАН, «Шістдесятники» // *Дисиденти. Антологія текстів*, упоряд. О.Сінченко, Д. Стус, Л.Фінберг, Київ: Дух і Літера, 2018.
41. ДІДУЛА ПЕТРО, «Усі делегати за патріархат» // *Патріархат* № 9-10 (2002).
42. ЄЗЕРСЬКА ІРИНА, «Іван Гель – Спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті», // *Український визвольний рух, наук. Збірник 19*, Львів: 2014.
43. ЖУКОВСЬКИЙ АРКАДІЙ– СУБТЕЛЬНИЙ О., *Нарис історії України*, Львів: Наукове товариство імен. Т.Шевченка 1993.
44. ЗАЙЦЕВ ЮРІЙ, «"Заньківчанські вечори" В'ячеслава Чорновола – політичний заповіт духовного лідера нації»// *Другі Чорновільські читання*, Матеріали науков.конференції, упор. В.Деревінський, Тернопіль: 2014.
45. КАГУЙ ПЕТРО, «Діяльність Української Греко-Католицької Церкви на теренах України у 1946 – 1990 роках» // *Катакомбна Церква / ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич та ін.*, Львів: Львівський музею історії релігії «Логос» 2009.
46. КОРБИН В., «Фінти псевдо комітету» // *Мета* № 5 (2004).
47. ЛАГОДИЧ МИКОЛА, «Роль о.Гавриїла Костельника у створенні "Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з православною" та підготовці Львівського собору 1946 року» // *Гуманітарний вісник*, серія: Історія науки, число 21, випуск 5, Черкаси: ЧДТУ 2014.
48. ЛІСОВИЙ ВАСИЛЬ, «Дисидентський рух в Україні» // *Дисиденти. Антологія текстів*, упоряд. О.Сінченко, Д. Стус, Л.Фінберг, Київ: Дух і Літера, 2018.
49. МАЙОРОШІ М., «Спільні зусилля духовенства та вірних Галицької митрополії та Мукачівської єпархії за легалізацію ГКЦ в Україні » // *Правда визволить...*, Матеріали Міжнародної наукової конференції з

- нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 / за ред. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна, Жовква: Місіонер 2015.
- 50.МАРЧУК ВАСИЛЬ, «Розбудова організаційних структур Української Греко-Католицької Церкви в незалежній Україні» // *Галичина* 7 (2001).
- 51.ОВСЯНИК ЮРІЙ, «Катакомбна Церква здивувала світ» // сайт: *Збруч*, 18 вересня 2014, <<https://zbruc.eu/node/26977>> (дата звернення: 6 грудня 2019).
- 52.Огляди, нотатки: «Останнє слово Івана Геля» / *Сучасність* № 171 (березень 1975).
- 53.СЕКО ЯРОСЛАВ, «Арешт 1965 р. в УРСР як засіб боротьби комуністичної партії з інакодумством» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, серія «Історія», вип. 2, част. 4, Тернопіль: 2015.
- 54.СЕКО ЯРОСЛАВ, «Львівське середовище шістдесятників» // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*, серія «Історія», вип. 1, част. 1, Тернопіль: 2015.
- 55.СТАСЮК ІВАН, «Рух за легалізацію української Греко-Католицької Церкви в Україні 1970 – 1980-х роках» // *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*, номер 451, Львів: Видавництво Національного університету «Львівська Політехніка» 2002.
- 56.СУБОТІН ВІКТОР, «Участь захисту УГКЦ: особливості створення, основні напрямки діяльності (1987-1989 рр.)» // *Вісник Прикарпатського університету*, розділ Історія, випуск 21, Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет Імені Василя Стефаника 2012.
- 57.*Український вісник – Експрес* № 12. Народження Українського «Меморіалу», Київ: «Українського Вісника» 1989.
- 58.*Український вісник. Захлявний журнал з України*, Випуск IV, січень 1971, Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1971.

59. *Український вісник. Захальавний журнал з України*, Випуск I-II, січень 1970 – травень 1970, Париж – Валтимор: Преша Українська Друкарня у Франції, Українське Видавництво Смолоскип ім.В.Симоненка 1970.
60. ФЕДОРЕНКО ЄВГЕН, «ПЕРЕДНЄ СЛОВО», *Рух опору і самооборони в Україні*, Торонто – Нью Йорк: Молода Україна 1977.
61. ХРАМОВ М., «Поштовх до безодні» // *Ленінська молодь* № 18(6281) (10 лютого 1990).
62. *Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету Захисту Української Католицької Церкви* / ред.колегія В.Горинь, М.Дубас, Г.Теодорович, Львів: УКУ 2009.

Література:

63. БАБИНСЬКИЙ АНАТОЛІЙ, *Історія УГКЦ за 90 хвилин*, Вид. 2-ге, Львів: Свічадо 2018.
64. БАТЕНКО ТАРАС, *Я повстаю, отже, я існую...*, /політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), Львів: 1999.
65. БОЦЮРКІВ БОГДАН, *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, Львів: Український Католицький Університет 2005.
66. В'ЯТРОВИЧ ВОЛОДИМИР, *Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архіву КГБ*, Львів-Київ: Наш формат історії 2011.
67. ГЕЛЬ ІВАН, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, Львів: Часопис 2013.
68. ГЕЛЬ ІВАН, *Історія сіл Кліцка та Якимчиць*, Львів: Каменяр 2003.
69. ГОВЕРЛЯ СТЕПАН, *Грані культури: політичні лекції для української молоді*, Лондон: Українська Видавнича Спілка 1984.
70. ГОРИНЬ МИХАЙЛО, *Запалити свічку*, Харків: Права людини 2009.

- 71.ГОРИНЬ МИХАЙЛО, *Листи з-за ґрат*, Харківська правозахисна група, Харків: ФОЛІО 2005.
- 72.ДЗЮБА ІВАН, «Шістдесятники» // *Дисиденти. Антологія текстів*, упоряд. О.Сінченко, Д. Стус, Л.Фінберг, Київ: Дух і Літера, 2018.
- 73.КАСЬЯНОВ ГЕОРГІЙ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*, Київ: Либідь 1995.
- 74.МАРИНОВИЧ МИРОСЛАВ, *Всесвіт за колючим дротом. Спогади та роздуми дисидента*, Львів: Український Католицький Університет, 2016.
- 75.НАГАЄВСЬКИЙ ІВАН, *Українська Католицька Церква 1945 – 1970*, Нью-Йорк: Товариство Священиків Св.Андрея 1972.
- 76.СЛШПІЙ ЙОСИФ, *Спомини* / ред. Іван Дацько, Марія Гаряча, Львів – Рим: Український Католицький Університет 2014.
- 77.ФЕДОРЕНКО ЄВГЕН, «ПЕРЕДНЄ СЛОВО», *Рух опору і самооборони в Україні*, Торонто – Нью Йорк: Молода Україна 1977.
- 78.ФЕДОРІВ ЮРІЙ, *Історія Церкви в Україні*, Люблін: 1991.
79. ФІНБЕРГ ЛЕОНІД – СІГОВ КОСТЯНТИН, *Дисиденти. Антропологія текстів*, / за ред. О. Сітченка, Київ: Дух і Літера 2018.
- 80.ФРАНКО ПЕТРО, *Репресоване духовенство УГКЦ*, видання 2, Львів: 2008.

Інтернет – джерела:

- 81.БАТІГ ЛІДІЯ, «Блаженіший Мирослав Іван Любачівський: людина, яка подарувала УГКЦ крила» // сайт: *Інститут Історії Церкви Український Католицький Університет*, 1 серпня 2014, <<http://ichistory.org.ua/2014/08/01/lidiya-batig-blazhennishyj-myroslav-ivan-lyubachivs-kyj-lyudyna-yaka-podaruvala-ugkts-kryla/>> (дата звернення: 9 грудня 2019).
- 82.БУРДО МАЙКЛ, «Релігійна свобода для України: внесок Кестонського Коледжу (1969 – 89)» // сайт: *Інститут Історії Церкви Український Католицький Університет*, 6 жовтня 2016,

- <<http://ichistory.org.ua/2016/10/07/tekst-lektsiyi-o-kanonika-d-ra-majkla-burdo-religijna-svoboda-dlya-ukrayiny-vnesok-kestonc-kogo-koledzhu-1969-89/>> (дата звернення: 6 грудня 2019).
83. ДЕПАРТАМЕНТ ІНФОРМАЦІЇ УГКЦ, «З історії УГКЦ. Похід за легалізацію УГКЦ. Частина 1» // *Медіаресурс Української Греко-Католицької Церкви*, 20 жовтня 2014, <<http://ugcc.tv/ua/media/71794.html>> (дата звернення: 6 грудня 2019).
84. ЄЗЕРСЬКА ІЗЕРСЬКА, «Іван Гель: портрет борця. Він не любив слово “Дисидент”» // сайт: *Національний музей-меморіал пам'яті жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонського»*, <<http://www.lonckoho.lviv.ua/publikatsiji/ivan-hel-portret-bortsya-vin-ne-lyubuv-slova-dysident.html>> (дата звернення: 16 жовтня 2019).
85. МЕЛЬНИК ІГОР, «Львівський собор – спроба ліквідації УГКЦ» // сайт: *Збруч*, 7 березня 2016, <<https://zbruc.eu/node/48628>> (дата звернення: 25 вересня 2019).

Інтерв'ю:

86. ІВАН АНДРІЙОВИЧ ГЕЛЬ, «Інтерв'ю Геля Івана Андрійовича від 25.06.2003» / В.Кіпіані, В.Овсієнко // Приватний архів Оксани Гель, 1.
87. ІВАН ГЕЛЬ, «Інтерв'ю від 21.10.2003» / Інтерв'юер Т. Бублик // АПЦ, спр. Т-29.

Аудіо-відео матеріали:

88. МИГАЛЬ АНЖЕЛА, КОЛЯНДРУКА ТАРАС. (режисер), «ІВАН ГЕЛЬ» із циклу «Українські державники», <https://www.youtube.com/watch?v=o4HyRtT_YCI>, (Дата звернення: 20 вересня 2019).
89. Інститут Історії Церкви, Неля Марцінків, *Пошук правди, справедливості та Бога: що робило людину Дисидентом в Радянській Україні*, / науковий

- семінар, 16 квітня 2019, <<https://www.youtube.com/watch?v=oa9eQrIjqjE>>, (дата звернення: 11 жовтня 2019).
90. ЦИМБАЛ АНАТОЛІЙ (режисер), «*Постаті періоду легалізації УГКЦ*», <<https://www.youtube.com/watch?v=qEpLt3QQXN4>>, (Дата звернення: 28 листопада 2019).
91. «Похід за легалізацію УГКЦ (частина 1)», 17 вересня 1989 / зумовлено і опубліковано для Медіаресурсу УГКЦ в жовтні 2014, <<https://www.youtube.com/watch?v=B2PrKgQvgtk>>, (Дата звернення: 7 грудня 2019).

ДОДАТКИ

Додаток №1

Титульна сторінка кримінальної справи № 115.

Перший арешт Івана Геля¹

09292-Ц 2.01.66

Управление КГБ при СМ УССР
по Львовской области

наименование органа КГБ
Львовский орган КГБ

Протокол № 13 от 21.02.66

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО № 115

по обвинению **ГЕЛЬ ИВАНА АНДРЕЕВИЧА**
Ч.А.

и МЕНКУШ ЯРОСЛАВИ МИХАЙЛОВНЫ

Начато 9-августа 1965г.
Окончено 21-февраля 1966г.

В 4 томах
ТОМ № 1

Арх. № _____
Архив _____
наименование учетно-архивного отдела областного

Сдано в архив " " 19__ г.

14к66
11.15

56874 П-26250

¹ Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, Справа П-26250, т.1.

*Додаток № 2***ОСТАННЄ СЛОВО ІВАНА ГЕЛЯ ПІД ЧАС ДРУГОГО
УВ'ЯЗНЕННЯ²**

У нашого народу в певний історичний момент виникає складне і важливе питання: як бути? На це питання український народ відповів своїм вагомим словом вже більше як півстоліття назад. На його думку, ця відповідь була принциповою і кінцевою. Тому намагання інтермітентної мені антирадянську діяльність з метою підризу соціалістичного суспільства є безпідставні і надумані, оскільки вся моя громадська діяльність, за яку я сьогодні опинився на лаві підсудних полягає в тому, щоб зміцнити і удосконалити той устрій, в якому я виріс і оформився, ідеї якого стали основою моїх суспільних поглядів. Справа не в антирадянській діяльності, якої немає, і це добре розуміють всі.

Наша трагедія в іншому.

Життя кожного народу — це природний історичний процес, і жодна нація не має ні морального ні тим паче юридичного права змінювати його, впливати на його життя, насильно накидати свої ідеї, культуру і психологію, приймаючи їх за абсолютні істини. А з часу приєднання до Росії, Україна з кожним роком все більше і більше втрачає свою автономію, національну самобутність, занепадає культура. Після кожного визвольного піднесення прокочується по Україні хвиля руйнувань і репресій. Ті, хто не загинув, заселяли Північ, на кістках будували міста, а інших, денационалізованих нащадків яничарами гнали на Україну чинити нові погроми. В 30-ті роки внаслідок голоду і сталінського терору Україна втратила мільйони людей; майже всю свою найталановитішу інтелігенцію. Асиміляторська політика, штучно створювана для цього міграція населення в наші дні носить воістину катастрофічні масштаби.

Якщо в 1952 р. (мало б бути, мабуть, 1959 року — ред.) лише за офіційними даними на території України проживало 7 мільйонів росіян з усім комплексом інститутів національного життя (освітніми закладами, пресою, радіомовленням, театрами, видавництвами), то в 1970 р. за тими ж даними їх уже 9 млн. За цей же час з різних причин Україну змушені покинути мільйони українців і жоден з них немає 1/1000 частини умов і можливостей росіян у збереженні своєї національної самобутності. Скажімо, українські школи мають українці в Польщі, Чехословаччині, Румунії, але їх немає в Росії.

Це лише невелика ілюстрація досконало розробленої системи. При таких темпах геноциду, яка доля чекає Україну, ким станемо і скільки нас буде у недалекому майбутньому? Домінуючими постулятами Росії завжди були великодержавність, нацрусизм. І сьогодні, відкинувши заповіді Христа і мораль, та вироблені людством протягом віків поняття свободи і рівності, знову прийнято як

² Огляди, нотатки: «Останнє слово Івана Геля» / *Сучасність* № 171 (березень 1975), 122.

офіційну релігію експансивний шовінізм. Саме сьогодні страшно і трагічно звучать для України питання: як бути? і "бути чи не бути?"

Тому кожна чесна людина, яка відчуває себе українцем, повинна встати і рішуче заявити: ні, ми хочемо і будемо жити українцями за своїм способом мислення, своєю мовою, своєю національною культурою. Так треба заявити саме сьогодні, бо завтра може бути пізно, бо завтрашній день нашого народу, культура якого сягає двох тисячоліть, може стати прахом мерців, а його мова — мовою архівів, як латина стала мовою аптек.

Правда, подібні слова ведуть на лаву підсудних з ярликом "державний злочинець". Та це ми давно знаємо, що в Росії вміють чіпляти ярлики. У свій час їх носили не лише Шевченко, Грабовський, Чернишевський, а й сотні тисяч борців різних народів, якими Росія так жорстоко правила і душила всякі волелюбні поривання. Їх страждання були незмірні... Наша філософія і культура стали тим надійним фундаментом, на якому повинні будуватися відносини між націями. Такі ідеї живлять нас сьогодні: гуманізм, демократія і рівноправність між націями — ось прапор і мета життя.

Саме демократія і гуманізм стали голосом передових людей в час політичної відлиги, що виникла завдяки науково-технічному процесові і частковому розкриттю злочинної діяльності Й. Сталіна. Щодо України згадані факти спричинились до появи українського ренесансу 60-их років.

Я ще раз підкреслюю, що причинами бродіння цих інтелігентів є не ревізія державного ладу, а фактори національного життя довготривалого періоду.

Народившись як підсумок цього життя воно триватиме і ширитиметься. І та широка кампанія, яка в даний час ведеться проти так званого українського націоналізму, тільки ще раз підкреслює актуальність нашої позиції.

Це показує, що Україну глибоко хвилює національне питання, що воно не розв'язане і далеке від розв'язання, тим більше об'єктивного. А численні репресивні заходи переконливо свідчать, що дедалі більша кількість людей почала активно відстоювати свої національні та громадянські права, не хоче жити по-старому!

Доказом цього є сьогоднішній процес, наслідки якого я готовий прийняти, як оцінку моїх якостей, як людини і громадянина.

Та судити мене у вас немає права: ні юридичного, ні морального. Найвищим законом і судом для мене є Бог і Україна, моя незламна, не-заплямована честь. Я син України і в своєму серці понесу як найсвятіше: долю мого народу, його біль, тривоги і муки. Я жалію лише за одним, що дуже мало зробив, щоб глибше і ширше порушити ті ідеї, винести їх на ширші простори України і зусиллями всього народу втілити в життя. І все таки я твердо вірю, що недаремно сьогодні тут, що ні залізні ґрати, ні концтабори, навіть смерть не спроможна вбити цих ідей. Вони вічні, як вічний і незламний мій народ!

ІЛЮСТРАЦІЇ

Рис. № 1³⁸⁰.

*Фотографія Івана Геля
(студентські роки).*

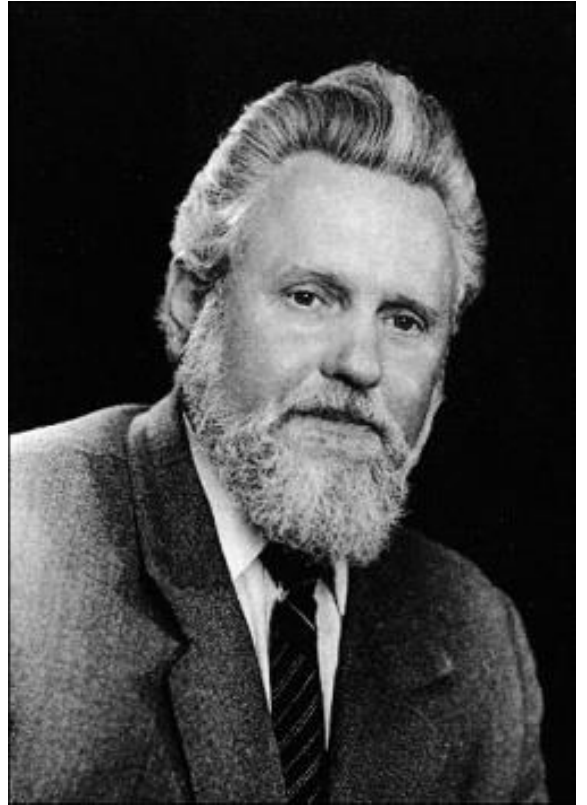

Рис. №2.

*Фотографія Івана Геля
(після другого ув'язнення)*

³⁸⁰ І. ГЕЛЬ, *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, 21.

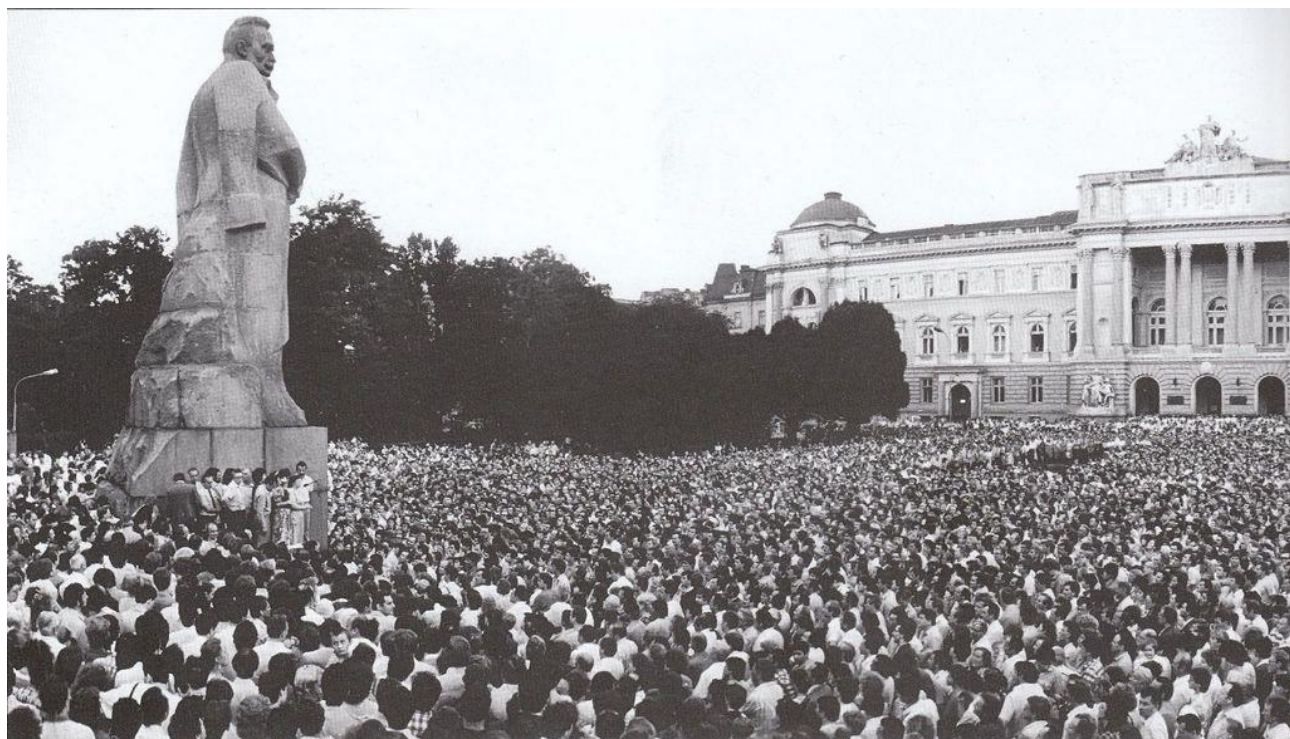

Рис. № 3 Масовий мітинг 7 липня 1988 року (м. Львів)³⁸¹

³⁸¹ Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), ілюстрації.

Рис. № 4, 5, 6. Похід за легалізацію Української Греко-католицької Церкви (17 вересня 1989 року) ³⁸²

³⁸² Т.БАТЕНКО, *Я повстаю, отже, я існую...*,/політичний портрет Івана Геля (Нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років), ілюстрації.

Рис. № 7 Повернення Блаженішого Мирослава Івана Любачівського до м.Львова, 1991 рік

*Рис. № 8 Аудієнція у Папи Римського Івана-Павла II
(липень 1990 року)*